

Türkiye'de “Sermaye Kapanı”ndaki Köylülerin HES Karşıtı Mücadelesi: Köylülerin Korumaya Çalıştığı Doğa mı?

*

Mihriban Şengül
İnönü Üniversitesi

Öz

Bu makalede, HES karşıtı köylü hareketleri hakkında şu iki soruya yanıt aradım: (1) “Köylülerin doğayla ilişkisel çıkarları ve doğayı sahiplenme ilişkileri ile doğanın korunması talepleri arasında nasıl bir ilişki vardır?” Bu soruya yanıt ararken köylülüğün yapısal özelliklerini ve tarihsel kapitalizmin belirlenimi altında yaşamakta olduğu dönüşümü göz ardı etmeden, köylülerin çıkarlarının ve değer sistemlerinin en önemli belirleyenlerinden biri olan “doğa ile ilişkileri”nin yapısını ve bu yapının dönüşümünün dayandığı dinamikleri tanımlamak amacıyla Lefebvre’in somut mekân, soyut mekân ve sahiplenme kavramlarından yararlandım. (2) “HES karşıtı köylü hareketleri ile sermayenin kırsal alana nüfuzunun artması ve köylülerin “sermaye kapanı” içine sıkışması arasında nasıl bir ilişki vardır?” Köylüler, sermayenin yarattığı metalaşma baskısı karşısında kendi emeği ve toprak (doğa) üzerindeki sömürü oranını artırarak, yeni gelir kaynakları arayarak ya da yaşam standartlarını düşürerek direnmeye çalışır. Bu süreçte meta dışı alana çekilme olanağının bulunması önemlidir. Bu anlamda doğanın, özellikle de müşterek doğa varlıklarının sunduğu olanaklar kritik önemdedir. İşte bu noktada, köylülerin piyasanın metalaşma baskısına karşıtı direnme mücadelesi ile bu meta dışı alanı (mülkiyete konu olmaması doğayı) koruma mücadelesi arasındaki ilişkiyi ise Lefebvre’in sahiplenme kavramının yanı sıra Bernstein’in yeniden üretim sıkışması tezi ve yine bu tezi destekleyen Özüğurlu’nun “köylülüğün sermaye kapanı” tezinden yararlanarak açıklamaya çalıştım. Türkiye’de köylülüğün tarihsel olarak belirlenen yapısal özelliklerini ve kırdan kente göç sürecinin köye yönelik dönüşümsel etkilerinden kaynaklanan özgün koşulları teorik bağlama dahil ettim.

Bu makale, bir saha araştırmasına dayanmamaktadır. Fakat yukarıdaki sorulara teorik kaynakların yanı sıra Türkiye’de köylü ile doğa ilişkisi ve HES karşıtı köylü hareketleri konusunda daha önce yapılmış saha araştırmasına dayalı çalışmaların bulgularından yararlanarak yanıt bulmaya çalıştım.

Anahtar Kelimeler: Doğa, Köylüler, Soyut mekân, Somut mekân, Sahiplenme, Basit yeniden üretim sıkışması, Sermaye kapanı, HES

The Anti-Hepp (Hydroelectric Power Plant) Struggle of Peasants in "Capital Trap" in Turkey: Is the Nature they are Trying to Protect?

*

Mihriban Şengül
İnönü University

Abstract

In this article, I have tried to seek answer to these two questions about the anti-HEPP struggles of peasants: (1) "What is the type of relationship between peasants' relational interests with nature and the relationship of appropriating nature and the demands of protection of nature?" The structural properties of peasantry and conversion of peasantry under historical capitalism should not be ignored. Thus, I referred to concrete space, abstract space, and appropriation from Lefebvre for describing the structure of relationship between nature of peasants and the dynamics of conversion of this structure. (2) "What is the type of relationship between anti-HEPP peasantry movements and increasing penetration of capital on rural area, and peasants' squeezing in capital trap?" Peasants strive to resist commoditization pressure of capital by increasing the rate of exploitation on their own labour and land (nature), looking for new sources of income and decreasing their life standards. In this process, it is important to find an opportunity for withdrawing from commoditized area. In this sense, the opportunities provided by nature and especially natural commons have critical importance. At this point here, I tried to explain relationships between the struggle of the peasants' resistance against the commodification pressure of the market and the struggle of protecting non-commoditized area (not been subjected for property) by referring Lefebvre's expression appropriation, Bernstein's reproduction squeeze and Özuğurlu's "capital trap to small peasantry" theories. I also included in theoretical context the historically determined structural characteristics of the peasantry and the distinctive conditions caused by the transformational influences of the rural-urban migration process in Turkey.

This article is not based on a field research. I tried to seek answers to the questions above by taking advantage of the previous precedents based on field researches about peasants and nature relationship in Turkey and anti-HEPP peasant movements in addition to theoretical resources.

Keywords: Nature, Peasants, Concrete space, Abstract space, Appropriation, The simple reproduction squeeze, Capital trap, HEPP

Giriş

Berger'in (2016, 151) hatırlattığı gibi Cilalı Taş Devri'nden bu yana devasa bir çoğunluğu oluşturmalarına karşın köylülere hep "toprağın kendisi gibi, biçim verilen-kullanılan, denetlenen ve sonunda azınlığın tanımlanabilir toplumsal güçleri tarafından tarihsel kılınan bir anonim tarihsel madde" ve bir veri olarak bakılmıştır. Peki gerçekten de köylüler, onlara dışsal güçler tarafından verilen biçimleri alan pasif özneler midir? Çevre ve Şehircilik Bakanı Mehmet Özhasseki'nin dediği gibi (Alp, 2016) *köylü teyzeleri*, "putlaştırılmış" çevreyi korumak için birileri mi "dizip bağırtıyor"? Son yıllarda doğa yıkımına neden olan yatırımlara karşı gelişen köylü hareketlerini nasıl değerlendirmek gerekir?

Doğa, insan ve insanın tarihsel olarak ürettiği toplumsal sistemler, birbirine dışsal yapılar değildir. Doğa, insan ereklerinden bağımsız bir özne olduğu kadar toplumsal ilişkiler alanının da bileşenidir. Bu niteliğiyle eşitsiz toplumsal ilişkilerin ürettiği sınıf ve iktidar mücadelelerinin içinde yer alır. Çevreci hareketler de bu çatışma ve mücadele alanı içinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, çoğu zaman bu hareketlerin amaç ve söylemlerindeki çevresel, toplumsal ve ekonomik öğeleri birbirinden ayırmak da güçleşmektedir. Bu güçlüğün en çok yaşandığı örnekleri, son dönemlerde daha sıklıkla karşılaştığımız, çevreci söylemlerle yükselen köylü hareketleri oluşturmaktadır.

Kapitalizmin eşitsiz gelişme dinamikleri içinde yerel üstü (ulusal ve uluslararası) ölçeklerde belirlenen siyasa ve yatırım kararları, yerel ölçeklerdeki doğa ile toplum ilişkileri üzerinde somut olarak etkili olmakta ve yeni çatışmalar doğurmaktadır. Köylüler, yerel üstü ölçeklerde belirlenen siyasaları, genellikle bu siyasaların ürünü olan faaliyet ve yatırımlar kendi yaşam alanlarını ve ilişkilerini doğrudan etkileyerek gerçekleşmeye başladığında fark etmektedir. Doğanın büyük ölçüde bozulmasına neden olan siyasa ve yatırımların, geçimi ve yaşam tarzı doğa ile dolaysız (veya görel olarak dolaylı) biçimde ilişkili olan köylüler (ve öteki yerel topluluklar) üzerindeki olumsuz etkileri oldukça kritiktir. Köylüler, yüzlerce yıldır yaşadıkları çevre (immediate nature) ile ilgili olarak, kendi iradelerini dışlayan, çıkarlarıyla, yaşam tarzlarıyla ve değerleriyle çatışan radikal değişimlerle karşı karşıya kalmaktadır. Aynı süreç içinde, tarım ve gıda sermayesinin kapitalist genişleme hareketlerinin köylüyü içine düşürdüğü "sermaye kapanı" (Özuguşurlu, 2013), "kaynak" odaklı olduğu için genellikle kent dışı alanlarda konumlanan maden ve enerji sermayesinin kırsal alana giderek artan nüfuzu ve müşterek doğa varlıklarının gaspı ile daha da derinleşmektedir.

İşte bu koşullar altında, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi Türkiye’de de köylüler, doğa yıkımına karşı protesto hareketleriyle gündeme gelmektedir. “Ulusal zenginlik” kaynağı olarak tanımlanan madenler ve “yenilenebilir enerji kaynağı”na dayalı olduğu için çevre sorunu yaratmayacak bir enerji kaynağı olarak idealize edilen HES’ler ve RES’ler, Anadolu’nun dört bir yanında “karşı sesler”in yükselmesine neden olmaktadır. Çevre duyarlılığının ve çevre korumacı hareketlerin genellikle orta sınıf tabanlı ve kent odaklı olarak yükseldiği koşullar içinde, kırsal alandan da köylüler, özellikle 2000’li yılların ortasından itibaren artan biçimde, çevre korumacı taleplerle seslerini yükseltmektedir. Ancak doğayla dolaysız ilişkileri (günümüzde görelili hale gelse de) nedeniyle, köylüleri harekete geçiren nedenlerin yaşam ve geçim tarzlarına saldırı mı yoksa doğanın yıkımı mı olduğunu birbirinden ayırmak daha da güçtür.

Bu makalede, yukarıda özetlediğim bağlamdan hareket ederek şu iki soruya, Türkiye’de çevre koruma talebiyle ortaya çıkan köylü hareketlerinin en yaygın örneklerini oluşturan HES karşıtı köylü hareketleri üzerinden yanıt aramaya çalıştım. Birincisi, “Köylülerin doğayla ilişkisel çıkarları ve doğayı sahiplenme ilişkileri ile doğanın korunması talepleri arasında nasıl bir ilişki vardır?” Köylülerin birbirinden izole, kendi yerine sıkışmış yapılarına karşı dünyanın ve Türkiye’nin dört bir yanında ortaya çıkan HES karşıtı köylü hareketlerini doğurarak ortak zemini, köylülüğün doğa ile dolaysız ilişkisi ve kapitalizmin doğa ve emek üzerindeki sömürüsü hazırlamaktadır. Bu nedenle, bu soruya yanıt ararken köylülüğün yapısal özelliklerini ve tarihsel kapitalizmin belirlenimi altında yaşamakta olduğu dönüşümü göz ardı etmeden, köylülerin çıkarlarının ve değer sistemlerinin en önemli belirleyenlerinden biri olan “doğa ile ilişkileri”nin yapısını ve bu yapının dönüşümünün dayandığı dinamikleri tanımlamak amacıyla Lefebvre’in (2014) somut mekân, soyut mekân ve sahiplenme kavramlarından yararlandım.

Yanıt aradığım ikinci soru ise şu: HES karşıtı köylü hareketleri ile sermayenin kırsal alana nüfuzunun artması ve köylülerin “sermaye kapanı” içine sıkışması arasında nasıl bir ilişki vardır? Köylüler, sermayenin yarattığı metalaşma baskısı karşısında kendi emeği ve toprak (doğa) üzerindeki sömürü oranını artırarak, yeni gelir kaynakları arayarak ya da yaşam standartlarını düşürerek direnmeye çalışır (Bernstein, 1981, 1977). Bu süreçte meta dışı alana çekilme olanağının bulunması önemlidir. Bu anlamda doğanın, özellikle de müşterek doğa varlıklarının sunduğu olanaklar kritik önemdedir. İşte bu noktada, köylülerin piyasanın metalaşma baskısına karşı direnme mücadelesi ile bu meta dışı alanı (mülkiyete konu olmamış doğayı) koruma mücadelesi arasındaki

ilişkiyi ise Lefebvre'in *sahiplenme* kavramının yanı sıra Bernstein'in *basit yenden üretim sıkışması* tezi ve yine bu tezi destekleyen Özüğurlu'nun "köylülüğe sermaye kapanı" tezinden yararlanarak açıklamaya çalıştım. Türkiye'de köylülüğün tarihsel olarak belirlenen yapısal özelliklerini ve kırdan kente göç sürecinin köye yönelik dönüşümsel etkilerinden kaynaklanan özgün koşulları teorik bağlama dahil ettim.

Bu makale bir saha araştırmasına dayanmamaktadır. Fakat yukarıdaki sorulara teorik kaynakların yanı sıra Türkiye'de köylü ile doğa ilişkisi ve HES karşıtı köylü hareketleri konusunda daha önce yapılmış saha araştırmasına dayalı çalışmaların bulgularından yararlanarak yanıt bulmaya çalıştım. Makalenin en önemli sınırlılıkları da bu konuda az sayıda araştırmanın yapılmış olmasından ve bu araştırmaların farklı sorulara yanıt arıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, makalenin sınırları nedeniyle köylü hareketlerinin yapısal analizini ve gerçekleşme biçimlerini kapsam dışında bırakarak, köylü doğa ilişkisine ve köylü hareketlerinin korumayı amaçladığı değerlere (koruma nesnesine) odaklandım.

"Sermaye Kapanı"na Sıkışan Köylülerin Doğayı koruma mücadelesi

*Köylüleri niçin öldürmeliyiz?
Çünkü onlar ağırkanlı adamlardır
Değişen bir dünyaya karşı
Kerpiç duvarlar gibi katı
Çakır dikenleri gibi susuz
Kayıtsızca direnerek yaşarlar.*

.....

*Yağmuru, rüzgârı ve güneşi
Bir gün olsun ekinleri akıllarına gelmeden
Düşünemezler...*

...

*Gazete okumaz ve haksızlığa
Ancak kendileri uğrarlarsa karşı çıkarlar.*

Şükrü Erbaş

Sermaye, kapitalizmin genişleme eğilimleri içinde, meta dışı kalmış alan ve varlıkları piyasalaştırarak büyürken köylülerin ve yerlilerin yaşam alanları üzerindeki baskıyı da artırmaktadır. Son on yıllarda köylülerin ve yerlilerin yaşam alanlarındaki bu baskının ve yıkımının en yaygın örnekleri ise küresel sermayenin "yeşil" etiketi altında gerçekleştirdiği yatırımlardan kaynaklanmaktadır. Sermayenin madenler, termik santraller gibi mekân/kaynak

odaklı yatırımlara ek olarak, yenilenebilir enerji üretiminin katma değeri yüksek bir sektör niteliği kazanması ve karbon denkleştirme piyasasının büyümesiyle birlikte karbon denkleştirme ormanları, rüzgâr ve su enerjisi gibi yatırımlara yönelmesinin yarattığı doğa yıkımı, dünyanın dört bir yanından yükselen köylü ve yerli toplulukların direnişleriyle daha görünür hale gelmiştir (Martinez-Alier, 2002; Bury, 2008; Urkidi, 2010; Routledge, 2003; Fleury, Almedia, 2013; Obi, 1999; Weeber, 2016; Walter, Martin, 2016; Klein, 2015, ss. 222-223). Bu köylü direnişleri, en yaygın biçimde doğanın tahribine karşı itirazlar etrafında şekilleniyor. Ancak çevreci söylem ve itirazlarla ortaya çıkan köylü direnişlerini çevreci hareketler sınıflaması¹ içine yerleştirme konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu konuda en yaygın biçimde Inglehart ve Martinez-Alier'in tezlerine başvurulmaktadır. Inglehart'ın (1981) postmateryalizm tezine göre, ancak bolluk ve güven koşullarında yetmiş, iyi okullarda eğitim görmüş kuşaklara mensup, toplumsal ve ekonomik statüleri yüksek, yaşamın maddi (materyalist) gereksinimlerine ilişkin kaygıları kalmamış insanlar yaşam kalitesini (postmateryalist değerleri) artırmaya odaklanırlar. Postmateryal değerler alanı içinde kalan antinükleer hareket, kadın hareketleri ve çevre hareketlerinin toplumsal tabanını işte bu kitleler oluşturur. Inglehart'ın kurduğu çerçeve içinden baktığımızda, yaşamları yoksullukla özdeşleşmiş köylü kitlelerden çevre korumacı bir hareket beklenmemelidir. Inglehart'ın bu tezine, refah düzeyi yüksek toplumların aynı oranda artan tüketim standartları nedeniyle materyal bağımlılığının daha da fazla olduğu eleştirisini getiren Martinez-Alier (2002, s. 4) ise *yoksulların çevreciliği* adını verdiği başka bir tez ileri sürmektedir. Yoksulların çevreciliği, doğa ile dolaysız ilişki içinde yaşayan toplulukların (köylülerin ve yerli halkların), yaşam alanlarına ve doğa ile olan ekonomik bağlarına yönelik tehdide karşı verdikleri mücadeleyi içerir. Yoksullar çevreci gibi düşünmezler fakat kendi çıkarları ve değerleri nedeniyle, tarihte ve günümüzde "kaynak"ların paylaşımı, atıkların etkileri, yerel hakların ve kutsal nitelik taşıyan doğa varlıklarının korunmasına ilişkin taleplerle firmalara ve devlete karşı hareket ederler (Martinez-Alier, 2002, 2014). Bu tez ile ilgili sorun ise köylülerin, yaşamı genellikle yoksulluk koşullarında deneyimliyor olmalarına karşın homojen bir toplumsal kitle oluşturmamaları, doğa ile ilişkilerinin

¹ Bu makalenin sınırları nedeniyle çevrecilik konusunda ayrıntılı bir sınıflandırma yapmadım. Bunun için şu kaynaklara bakılabilir: (Pepper, 1984; Castells, 2013, ss. 221-233; Martinez-Alier, 2002, ss. 1-15; Dobson, 2007).

ve doğa koruma mücadelelerinin tek belirleyenin yok-sulluk olmamasıdır. Bu nedenle, doğanın korunması talebiyle yükselen köylü hareketlerinin yok-sulluğu da doğuran eşitsiz toplumsal ilişki sistemi içinde kavranması gerekir.

Kapitalist ilişkilerin toplum ile doğa ilişkilerinin her noktasına sızdığı ve düzenlediği koşullarda köylülerin doğa koruma taleplerini de içeren direniş-lerini anlayabilmek için öncelikle doğa ile ilişkilerini ve bu ilişkinin dayandığı dinamikleri kavramak gerekir. Smith'in (2010, ss. 65,77) Lefebvre'ı izleyerek açıkladığı gibi doğa, emek sermaye süreçleri içinde yeniden üretilir. *Birinci doğanın* (insan faaliyetleriyle dönüştürülmemiş insan dışı doğa) tarihsel olarak belirlenmiş insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere egemen toplumsal ilişki-ler sistemi içinde dönüştürülmesi yoluyla *ikinci doğa* üretilir. Yani *ikinci (üretilmiş) doğa*, *birinci doğayı* içerir ve insan da dönüştürdüğü doğanın parçasıdır. Dolayısıyla insan (toplum) ile doğa arasında düalist bir ilişki kurulamaz. Kapitalist birikim ilişkilerinin tüm doğayı içerir hale geldiği koşullarda köylüler de yerel (köy) üstü ölçeklerle ilişkisel olarak, kendi gündelik toplumsal yaşamları dolayımında ve köyleri ölçeğinde *ikinci doğanın* üretimine katılırlar. Kendi emekleriyle üretimine katıldıkları doğa ise dönüşümsel olarak köylü emeğinin ve toplumsal yaşamının yeniden üretim süreçlerine dahil olur.

Bu noktada, teorik açıklamaya Lefebvre'in "doğanın üretimi"ni içeren "mekânın üretimi" tezini temel alarak devam etmek doğru olur. Lefebvre'e (2014, ss. 77, 276, 294, 371) göre tarihsel toplumsal ilişkiler içinde üretilen mekân çokludur; aynı zamanda hem soyut ve hem de somuttur, hem dolaysız ve hem de dolaylıdır. *Soyut mekân*, tarihsel mekânın devamı olsa da tesa-düfi hiçbir şey içermez ve iç farklılıkları yok ederek homojenliği dayatır. Bu, şeyler ve işaretler kümesi olarak işlev gören, niceliklendirilmiş mekân, doğa-dan ve zamandan kaynaklı (tarihsel) farklılıkları inkâr ettiği gibi, beden, yaş, cinsiyet ve etnik kökenden kaynaklı olanları ve değişim değeri içermeyen her şeyi inkâr eder. Siyasalar, seçilmiş unsurların temsiliyeti ile oluşan bu *soyut mekânı* zemin alarak oluşturulup uygulamaya konur. Bununla birlikte, *soyut mekânın* homojenliği dayatıyor olmasına karşın, kullanım değerine işaret eden *somut mekân*da gerçek ilişkiler sürmektedir.

Köylülerin *somut mekân* (birinci ve/veya ikinci doğa) ile ilişkileri, yalnızca yaşamın zorunlu gereksinimleri ve geçimleri için ona dolaysız biçimde ba-ğımllılıkları ile sınırlı değildir. Somut mekânla kullanım değeri üzerinden kurdukları ilişki beraberinde *sahiplenme* ilişkisini de doğurur. *Sahiplenme*, mülk edinmekten farklı olarak "bir grubun ihtiyaç ve olasılıkları için" bir do-ğal mekânı dönüştürmesidir (Lefebvre, 2014, s. 183). *Sahiplenme*, mülkiyeti ge-rektirmez. Tam tersine mekânın mübadele değerine karşı kullanım değerini

öne çıkararak, kolektif bir mekân, kolektif deneyimlere, aidiyet hissine dayalı olarak gelişen bir ilişkidir. *Sahiplenme*, "bir zamanı ve zamanları, bir ritmi ya da ritimleri, sembolleri ve bir pratiği gerektirir." Bir mekânın onu tek-işlevli olarak manipüle eden failerin hakimiyetine girmesi *sahiplenme* ilişkisinden uzaklaştırır. Çünkü böyle bir mekân, yaşanan zamanın, kullanıcılarının çok çeşitli ve karmaşık zamanının dışındadır (Lefebvre, 2014, s. 359). Kullanım ve mübadele değeri, dolayısıyla *sahiplenilen* ve *hakim olunan* arasında çelişkili bir ilişki vardır. Bu çelişkili ilişki, tahakkümün ezici zaferine kadar gelişse ve bu ilişkinin sonunda *sahiplenme* son derece kısıtlanırsa da ortadan kalkmaz; aynı çelişkili ilişki, *sahiplenmenin* yeniden tesisinin koşullarını hazırlar (Lefebvre, 2014, s. 184).

Köylülük, doğa ile dolaysız ilişkiye, yüzlerce yıllık geçmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılan deneyime dayalı, hane temelli bir toplumsal yaşam ve geçim biçimidir. Köyde *sahiplenme*, doğayla dolaylı ve dolaysız ilişki içinde süren gündelik yaşamın çok katmanlı pratikleri ve onlarla ilişkisel olarak gelişen yerel bilgi ve değerlerle gelişir. Doğa, yalnızca geçim biçiminin dayandığı bir araç değildir. İnsan dışındaki doğa varlıkları ve temel üretim aracı olarak, çok katmanlı ve bütünsel toplumsal yaşamın kurucu unsurlarındandır. İnsanın yeryüzünden gelip geçiciliği karşısında doğanın kadim görünen varlığı içinde, doğal varlıklar, yapılar (dereleler, çayır, dağlar, göller, ormanlar vb.) ve olaylar (kuraklık, don, çekirge istilası, fırtına, sel gibi) kolektif belleğin, dilin ve söylemin parçası olur; kişisel ve toplumsal tarih, doğa yapıları ve olayları ile işaretlenerek hatırlanır. Mevsimsel döngülerin etkili olduğu koşullarda iç içe geçmiş toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal ve sembolik ilişkiler sonsuzcasına ve döngüsel olarak tekrar eder. Orman, mera, su varlıkları (akarsular, göller gibi) gibi mülkiyet dışı ve müşterek olarak kullanılan varlıklar da aynı toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal ve sembolik ilişkilere dahil olur. Köylünün doğa ile *sahiplenme* ilişkisi, bu döngüsel süreçte doğal mekânın günlük yaşam ve çalışma pratikleri içinde toplumsallaşmasıyla gerçekleşir. Köyde *sahiplenme*, esas olarak müşterekler üzerinden gelişse de, özel mülkiyet sınırlarını aşan bir şekilde, köyün içinde bulunduğu doğal mekân ve onu saran uzun bir tarihe yayılmış toplumsal ilişkileri bütünsel olarak içerir. Örneğin müşterekler olarak su ve orman, doğanın geri kalan unsurları ve onların dolayımında gelişen toplumsal ilişkiler ile bütünsel olarak kavranır. Müşterekler ve doğanın bütünsel maddi varlığı ile kullanım değeri ve günlük yaşam pratikleri üzerinden gelişen *sahiplenme*, aynı süreç içinde üretilen semboller ve anlamlandırma araçlarıyla kültürel değerler alanına taşınır.

Toprakla/doğayla geçim ve *sahiplenme* ilişkisi iç içe geçmiştir. Kapitalist emek sermaye süreçlerinin etkili olduğu koşullarda şekillenen köylülerin zengin, orta ve yoksul biçimindeki iç farklılaşması² bağlamında, geçim için kullanım değeri ve değişim değeri üretilirken *sahiplenme* ilişkisi de ortaya çıkar, süreç içerisinde dönüşür ve çok boyutlu/katmanlı bir hal alır. Örneğin toprakla kullanım değeri üretimi dolayısıyla ilişkisi olan köylülerde *sahiplenme* daha güçlüyken, kapitalistleşen zengin köylülerde doğayı kapitalizmin soyutlayıcı işaretleriyle görme ve araçsallaştırma düzeyi artar ve *sahiplenme* zayıflar. Ancak toprakla geçim ilişkisinin kesilmesiyle *sahiplenme* kendiliğinden sona ermez. Kültür kodları ve doğal mekânla aidiyet ilişkisi üzerinden varlığını sürdürür. Hatta mekânın farklı bir kullanım biçimiyle *yeniden sahiplenme* (Lefebvre, 2014, s. 185) ortaya çıkabildiği gibi topraktan koparak kentleşenler açısından geçim ve günlük yaşam pratikleriyle dolayimli *sahiplenme* ilişkisi sona erse de geçmişe özlem, aidiyet kaynaklarını arama, emeklilik dönemi için doğaya dönüş arzusu gibi nedenlerle *yeniden sahiplenme* süreci de yaşanabilir.

Yaşadıkları coğrafyada (*somut mekânda*) yaşam ve geçim ilişkilerinde öne çıkan doğa varlıkları ve koşulları farklılaşsa da köylülük, meta üretiminin tamamen yaygınlaştığı kapitalist ilişkiler sistemi içinde hane emeğine dayalı, doğayla dolaysız ilişkisini görel olarak koruyarak yaşayan ve üreten, kendi içinde farklılaşmış küçük meta üreticiliği biçiminde varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, doğanın korunmasını talep eden köylü hareketlerini kavrayabilmek için köylünün doğa ile sahip olduğu ve geçimle sınırlı olmayan dolaysız ilişkisinin kapitalist ilişkiler içinde yaşadığı dönüşümü esas almak gerekir. Bu bağlamda, tarımsal dönüşümü, kapitalist sermayenin kırsal alana doğru genişlemesi süreci içinde hane üretimi ile ilişkisi bağlamında açıklayan Bernstein'ın *basit yeniden üretim sıkışması* tezi iyi bir referans olacaktır. Köylüler, kapitalizm koşullarında da görel olarak meta dışı alana çekilme olarak-

---

² Köylü emeğini *ücretli emek benzeri* bir kategori olarak kabul eden Bernstein (1981, ss. 14-16) köylülerin iç farklılaşmasını yoksul, orta ve zengin biçiminde tanımlamaktadır: Yoksul haneler, hane üretimleri yeterli olmadığı için, emek güçlerini satarak yeniden üretimlerini sağlayanlar; orta haneler, hane emeği ve toprağı ile kendini yeniden üretebilen fakat öteki köylü tabakaları ve üretim biçimleriyle de özgül ilişkileri olanlar; zengin haneler ise gelişmiş üretim araçları ve emek gücü satın alarak üretime yatırım yapabilen, genişletilmiş yeniden üretimi amaçladıkları ve sürdürebildikleri oranda kapitalistleşmiş çiftçilerdir.

larına sahiptirler. Bununla birlikte, Bernstein (1977; 1981; 2003)'a göre, kapitalist emek sermaye süreçleri içinde, hane temelli olarak üretim ve emeğin yeniden üretimi için meta üretiminin gerekli olması oranında, köylü üretimi ile sermaye arasında bağımlılık ilişkisi gelişir. Bu ilişki içinde ticaret hadlerinin köylünün aleyhine olduğu durumlarda, köylüler hanenin yaşam standartlarını ve tüketimini düşürmek ve/veya emeği ve toprağı daha çok kullanmak (değersizleştirmek) yoluyla meta üretimini yoğunlaştırarak hane emeğinin yeniden üretimini sağlayabilirler. Ancak köylü hanenin, piyasanın yol açtığı baskı ve riskler karşısında kendi emeği ve toprak/doğa üzerindeki sömürüyü artırarak çözüm arayışı, piyasaya tabiyetinin daha da derinleşmesine neden olur. Bernstein'ın *basit yeniden üretim sıkışması* dediği bu durum, köylünün doğa ile çelişkili ilişkisinin de en önemli belirleyenlerinden biridir. Bu süreçte, hane emeğinin kullanılma yoğunluğunun artması ve piyasanın gereklilikleri doğrultusunda hareket edilmesi, toprak/doğa üzerindeki baskıyı artırdığından emeğin değersizleşmesi "ekolojik değersizleşme"yi (Foster, 2001, s. 113) de birlikte getirir. Yani meta üretiminin maliyetini düşürmek, piyasadan ve doğa koşullarından kaynaklanan risklerden kaçınmak amacıyla bir yandan emek yoğunluğunu artırırken diğer yandan da gübre, tohum, pestisid gibi girdileri piyasadan sağlar hale geldikçe köylülerin sermayeye tabiyetleri ve dolayısıyla doğa üzerindeki tahrip edici etkileri daha da artar.

Basit yeniden üretim sıkışması, köylünün çekileceği meta dışı alanın ve emeğini değersizleştirerek sermayeye rağmen koruduğu özerk varlık alanının kalmaması oranında, Özüğurlu'nun (2013, ss. 85, 116) tabiriyle, "sermaye kapanı"na dönüşür. Günümüzde uluslararası ölçekte, tarım ve gıda sermayesinin köylünün toprakla ilişkisinin piyasa dolayımı ile gerçekleşmesi yönünde yarattığı baskıya, maden ve enerji gibi "kaynak"/mekân odaklı sermayenin kırsal alana yoğunlaşmasının ve meta dışı alana çekilmenin en önemli araçları olan müşterek doğa varlıklarının kullanım hakkının özelleştirilmesinin (Swyngedouw, 2005) yarattığı etkilerin eklenmesi, bu *sermaye kapanı*na daha da derinleştirmiştir. Meralar, ormanlar, dereler gibi müşterek doğa varlıklarının kullanım haklarının firmalara aktarılması, köylünün doğa ile dolaysız ve kullanım değeri üzerinden kurduğu ilişkiyi engelleyici ve sınırlayıcı bir etki doğurmaktadır. Bu anlamda, "müştereklerin gaspı," özellikle geçimi toprağı ve müştereklerin sağladığı desteğe (su örneğinde bu destek yaşamsaldır) bağlı köylüler için "sınır durumu" oluştururken, diğer köylü kategorileri için de toprak/doğa ile ekonomik çıkarları ve *sahiplenmeden* kaynaklanan ilişkilerinin yeniden yorumlanmasına yol açmaktadır.

Yukarıda vurguladığım gibi toprakla geçimlik ilişki ve *sahiplenme* birbiriyle ilişki olarak gelişir ve köylülerin toprağı/doğayı koruma tutumları bakımından birlikte analiz edilmeleri önemlidir. Köylülerin sınıfsal olarak farklılaşmaları oranında toprakla kurdukları ilişki, geçimlik ilişkiden kâr arayışına uzanan çizgide değişim gösterirken *sahiplenme* ilişkisi de dönüşür; kullanım değerini ön plana çıkaran geçimlik ilişki düzeyinde *sahiplenme* güçlüyken kâr arayışına yönelikçe azalır. Bu bağlamda, köylülerin iç farklılaşması, toprağı/doğaya yönelik sermaye baskısına verilecek tepkinin de farklılaşmasına yol açar. Her bir köylü kategorisi, doğa yıkımına neden olan yatırım karşısında özgül çıkarları ve *sahiplenme* ilişkisi çerçevesinde değişik düzeylerde destekleyici veya karşıt tutum alır.

Örneğin yoksul ve orta köylü, halen meta dışı alana çekilerek, hane emeğinin ve toprağın kullanımını yoğunlaştırarak ya da gelir kaynaklarını çeşitlendirerek varlığını sürdürme olanağının bulunduğu durumlarda, doğada yıkıma neden olan yatırıma karşı sessiz kalabilir, yatırımcı firma ile müzakereye girebilir ve bu arada doğa ile geçim ve *sahiplenme* ilişkisini dönüştürerek sürdürebilir. Küçük toprak sahibi yoksul köylü, piyasanın yarattığı baskı karşısında meta dışı alana çekilme, ve kırdan ya da kentte (tarımda ya da tarım dışı sektörlerde) emeğini satarak gelir elde etme olanağının kalmadığı, *sermaye kapanından* çıkış yollarının tükendiği koşullarda, müşterek doğa varlıklarına erişimine yönelik bir tehdit söz konusu olduğunda, sahip olduklarını (mülkiyet ve *sahiplenme* anlamında) korumak için mücadele etme ya da tam tersine yatırımcı firmanın rıza üretme araçlarını kabul etme yoluna gidebilir. Doğayı değişim değeri üzerinden görmeye başlayan kapitalistleşmiş köylülerin doğa yıkımı karşısındaki tutumlarını, kâr arayışları belirler. Kente göç ederek toprakla geçimlik ilişkisi kalmamış eski köylüler açısından ise şu iki nedenle gelişebilecek *yeniden sahiplenme*, köyün doğasının korunması için yatırım karşıtı bir tutumun gelişmesini sağlayabilir: (1) Aidiyet kaynaklarına dönme isteğı ve emeklilik sonrası yaşam alanı olarak köyün seçilmesi. (2) Köyün doğasının tehdit altında olmasının köyle (dolayısıyla doğayla) geçmişe dayalı ilişkinin yeniden yorumlanmasına yol açması. Fakat örnek verdiğim köylü kategorilerinin doğanın yıkımı karşısındaki olası tutumu, tarihsel olarak belirlenen ekonomik ve siyasal konjonktür ile güç ilişkileri içinde somutlaşır.

Bu noktada, HES karşıtı köylü hareketlerinin nedenlerinin (motivasyon kaynaklarının) kavranması açısından, bu hareketlerin doğa ile ilişkileri farklılaşmış birden çok toplumsal aktör tarafından gerçekleştirildiğini de hatırla-

mak gerekir. Çünkü her biri kendi değerlerini, çıkarlarını ve taleplerini harekete taşımakta ve hareketin geçirdiği süreç içerisinde birbirleriyle etkileşmektedirler. Köylü hareketlerinin içerdiği toplumsal katmanlara baktığımızda ise şunları görürüz: a) Çatışmaya konu somut mekânda yaşayan köylüler (iç farklılaşmaları ve dolayısıyla doğa ile ilişkilerinin farklılaşması bağlamında), b) Kente göçmüş, kent koşullarında yeniden toplumsallaşmış ve köyle ilişkilerini yeniden şekillendirerek sürdüren (köyü yeniden sahiplenen) eski köylüler ile onların çocukları (kendi içlerindeki farklılıklar, köyle ilişkilerinin düzeyindeki ve niteliğindeki farklılıklar bağlamında). Aşağıda açıkladığım gibi Türkiye'de kırdan kente göçün özgül nitelikleri nedeniyle, HES karşıtı hareketlerde "eski köylüler" önemli aktörlerdir. c) Köyle doğrudan ilişkisi olmayan, yerli ve yabancı çevreci örgütler ve aktivistler. Makalenin konusu açısından, çevreci örgütler ve aktivistler konusunda şu saptamayı yapmak gerekir: Köylüler, köyde yaşamın yoğun olarak kendi etrafında dönmesi ve öteki köy ve yerleşmelerle etkileşim olanağının sınırlılığı nedeniyle, kapitalizmin gezegen ölçeğinde ve soyut mekân üzerinden dayattığı, doğaya erişimin sınırlandırılması ve engellenmesini de içeren piyasa ilişkilerinin sonuçları ile günlük yaşam pratikleri içinde, somut yatırım projeleri/faaliyetleri aracılığıyla karşılaşır. Benzer piyasa ilişkilerinin ve yatırımlarının sonuçlarına ilişkin deneyim ve bilgi birikiminin sınırlılığı nedeniyle de bu yatırımların uzun vadeli etkileriyle ilgili öngörü sorunları söz konusudur. İşte bu noktada kente göçmüş eski köylüler ve çevreci örgütler, yerel üstü ölçeklerde belirlenen siyasa ve piyasa kararlarıyla köylü arasındaki mesafeyi kısaltırken, köylü hareketlerinin yapısı, itirazlarının ve taleplerinin içeriği üzerinde de etkili olurlar.

Türkiye'de Sermaye Birikiminin Yerel Yaşam Alanlarına Etkisi ve Köylü Hareketleri

Geç kapitalist bir ülke olarak Türkiye'nin kuruluşunda nüfusun %75'i köylerde yaşıyorken 1980'lerin ortasında kır ile kent nüfusu eşitlenmiştir. Ama Hobsbawm'a göre (2007, s. 392), 1980'lerin ortasının Türkiyesi hâlâ Avrupa ve Ortadoğu'daki son "köylü kalesi"dir. Bunda geç kapitalistleşmenin etkileri kadar 1980'lere kadar kamu politikalarının belirleyici olduğu köylülüğü (küçük meta üretimini) destekleyen koşulların da etkisi vardır.

Osmanlı'nın son döneminden itibaren kapitalist genişlemenin seyri içinde küçük meta üretimi ortaya çıkmış, zamanda ve coğrafi mekânda tek düze bir gelişme göstermemekle birlikte yaygınlaşmıştır (Keyder, 1988, s. 165). Küçük

mülkiyet yapısının hakim olduğu koşullarda Cumhuriyet'in kuruluş döneminde ve 1950 sonrasında izlenen kamu siyasaları, tarımda mülksüzleşmeye neden olmaktan öte küçük meta üretiminin sürmesini desteklemiştir (Koç, 2014, ss. 141-142; Keyder, 1988, s. 171; Akşit, 1988, ss. 192-193; Özgür, 2001, ss. 43-47). Tarımı destekleyen kamu siyasaları kadar, ulusal ve uluslararası şirketlerin 1980'lere kadar gıda üretimi alanına yönelmemesi, küçük köylülüğün varlığını destekleyen diğer bir nedendir (Yenal, 2001). Ancak 1980'lerden itibaren ekonominin dışa açılması ve liberalizasyonu sürecinde, özellikle 1990'ların ikinci yarısından başlayarak tarıma yönelik kamu desteklerinin hızla geri çekilmesi ve tarımın uluslararası piyasa ilişkileri alanına dahil olması ile küçük meta üreticileri mülksüzleşme baskısı altına girmiş, küresel kapitalist ilişkilerin nüfuzu altında iç farklılaşmaları artmıştır (Aydın, 2001; Yenal, 2001; Ecevit, Karkıner, Büke, 2009; Aydın, 2010). Fakat metalaşmamış kırsal aile-emeğinin halen varlığını koruyor olması nedeniyle, 1980 sonrasında izlenen siyasalar bir yandan çözücü etki yaratsa da diğer yandan metalaşmamış kırsal emeği işlevsel kılan geri ilişkiler temelinde küçük meta üretiminin devamına zemin hazırlamıştır (Ecevit vd., 2009, s. 52). Alan bulguları da reel gelirlerini azaltan piyasa dinamiklerine karşın köylülerin ürün desenini piyasa değeri yüksek ürünler yönünde değiştirmek gibi yollara başvurarak, hayvancılık dışında, piyasaya yönelik meta üretiminden çekilmediğini göstermektedir (Özgür, 2001, s. 53). 1990'ların ikinci yarısından başlayıp 2000'lere uzanan süreçte ise köyü terk etmeden tarımdan kopma eğilimi artmıştır (Özüğurlu, 2013, s. 104). Özüğurlu (2013, ss. 94-102), 10 ilden 24 köyü kapsayan örneklem ile gerçekleştirdiği saha araştırmasının bulgularından yola çıkarak, günümüzde köylü hane kategorilerindeki farklılaşmayı kavramsal olarak altı gruba ayırmaktadır: (1) Köyde ikamet etmek dışında köylülükle bağı kalmamış fazlalık nüfustan oluşan hane tipi, (2) köy ayaklı proleter hane tipi, (3) geleneksel küçük köylülük (4) geleneksel küçük meta üreticisi hane (5) yeni küçük meta üreticisi hane, (6) geleneksel ve yeni kapitalist çiftçi işletmesi. Özetle, Türkiye'de küçük meta üreticisi köylü, emek sermaye çelişmesine daha açık hale gelmiş ve bu çerçevede iç farklılaşması artmış, sermaye karşısında geri çekilecek ya da savunulabilecek meta dışı bir alanın artık kalmaması anlamında da "sermayenin küçük meta üretimi kapanı"na sıkışmıştır. Kısacası, Türkiye'de küçük köylülük, varlığını ancak sermaye tabiyetini derinleştirerek sürdürmektedir (Özüğurlu, 2013, ss. 85, 116).

Bu noktada, kentte yaşayan "eski köylüler" in köyle ilişkileri açısından kırdan kente göç olgusuna da ayrıca bakmak gerekir. "Kırda çözülme" olarak görülen ve aslında köylülüğün toplumsal farklılaşması süreci içinde gelişen

“gurbetçilik” ve kırdan kente göç olgularının da küçük meta üreticiliğinin sürmesi konusunda desteği ve bugüne uzanan etkileri söz konusudur. Özellikle 1950 sonrasında, ithal ikameci kalkınma politikalarının zemin hazırladığı kırdan kente göç ve “gecekondulaşma” süreci, kırdan mülksüzleşmeden kentleşmenin ve işçileşmenin koşullarını desteklemiştir. Türkiye’nin özgül koşulları içinde, kente ve yurt dışına göç edenler, göçün izlediği kademeli süreç içinde kırdan destek aldıkları gibi birikimlerini kıra aktararak küçük meta üreticiliğini de desteklemiştir (Şenyapılı, 1978; Kartal, 1992; Koç, 2014, ss. 176-177). Kısacası tarihsel süreç içerisinde nüfusun kırdan kente göçü ve köylülüğün iç farklılaşması artarken kente yerleşen köylülerin kırla ilişkileri kendi içinde dönüşerek sürmüştür. Keyder ve Yenal (2004, ss. 371-372)’ın saptadığı gibi Türkiye kırsalında göç verme potansiyeli artık neredeyse sadece Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde söz konusudur. Orta Anadolu nüfusu görece bir duraganlık gösterirken Batı ve Güney, Ege ve Akdeniz sahil ve iç şeridindeki köyler iktisadi yapı zenginleşmesi ve yerinde modernleşme nedeniyle olası bir nüfus artışı potansiyeline de sahiptir. Bununla birlikte, göç farklı dinamiklerle sürmektedir. Genel olarak köyler tarımsal üretim merkezi olmaktan uzaklaşmakta ve kente doğru nüfus kaybederek yaşlanmakta,³ genelleme yapılamasa da “kadınlaşmaktadır.” Işıl ve Aslan (2014, ss. 128-129)’ın Doğu Karadeniz’de, Özberk (2016: 180)’in Akdeniz’de gözlemlediği gibi bazı bölgelerde bu durum, geleneksel üretim biçimleri ile hane içi tüketime (kendi tüketimleri ve kentteki aile bireyleri için gıda üretimi gibi) kaynak sağlayan kadınları aynı zamanda kente göç edenlerin kırla bağına sağlayan önemli figürler hâline getirmektedir. Nitekim bu kadınlar köylü direnişlerinin de ön safalarında yer almaktadır.

Türkiye’de köylerin yaşadığı dönüşümün başka bir yönü de kentte emekli olan eski köylülerin köyleriyle ilişkilerinin yeniden şekillenmesi ve birçok bölgede köylerin tatil alanlarına dönüşmesidir (Keyder, Yenal, 2004, ss. 371; Eren, Büke, 2016, s. 332; Çoban, Özlüer, Erensü, 2015, s. 431). Köyler, bu eski köylüler, yer yer onların çocukları ve büyük kentin yoğunluğundan kaçan profesyoneller için yazlık ya da emeklilik mekânı olarak yeniden anlam ve işlev kazanmaya başlamıştır. HES ya da maden karşıtı hareketlerin yaşandığı köylerin birçoğunda da nüfusun yaşlanması, yazın artıp kışın azalması, köy evlerinin ikincil eve dönüşmesi ve bir yazlık emekli mekânı olma durumu

³ Nüfusun kentleşme oranı artarken kırsal nüfusun yaşlanma oranı da artmaktadır: TÜİK verilerine göre 2013 itibariyle yaşlı nüfusun kentteki oranı %7.1 iken kırsalda yaşlı nüfus oranı %13.5’tir (Kalkınma Atölyesi, 2015, s. 21).

söz konusudur (Avcı, Adaman, Özkaynak, 2010, s. 147; Hamsici, 2011, ss. 25, 65, 117, 248, 165-167; Eren, Büke, 2016, s. 332; Özberk, 2016, s. 177; Erensü, 2016, s. 436). Bu anlamda, köyler bölgesel farklılıklar çerçevesinde “kent dokusu”nun (Lefebvre, 2013, s. 9) parçası haline gelmeye başlamıştır.

Türkiyenin özgül koşulları içinde gerçekleşen kırdan kente göçün sonuçlarından biri de hemen her köyün büyük kentlerde, köyle ilişkilerini değişik düzeylerde sürdüren “eski köylüler”den oluşan bir kitleye sahip olmasıdır. Daha önce kırdan kente göç eden bu kitleler, özellikle son on yıllarda köyle geriye doğru yeni ilişki biçimleri geliştirmeye başlamıştır. Bu kitlelerin köyle doğrudan ya da geçimlik ilişkisi kalmasa bile yerel kolektif geçmişten ve doğa özelliklerine özlemden beslenen bir aidiyet ilişkisi vardır. Bu ilişki özellikle köylerin emeklilik sonrası yaşama alanlarına dönüşmesi ve HES’ler gibi yatırımlarla tehdit altında olması durumunda daha da güçlenmekte, bir *yeni-den sahiplenme* süreci yaşanmaktadır. Özetle, 2000’li yıllarda emek sermaye çelişmesine daha açık hale gelen köylerin iç farklılaşmasının artması ve yine bu farklılaşma süreci içinde kente göç etmiş kitlelerin köyle yeniden ilişkilenebilmesi, köyle ve köyün sahip olduğu doğal özelliklerle ve yapılarla ilişki biçimlerini de çeşitlendirmiştir.

Keynezyen birikim modelinin krizinin ardından ekonominin küresel ölçekte yeniden yapılanması, sermayenin yeni birikim alanlarında yoğunlaşması ve meta dışı kalmış alanları da içerecek biçimde genişlemesi, Türkiye’de köylünün içinde bulunduğu *sermaye kapanımı* daha da derinleştirmiştir. Bu süreçte, yerli ve ulusötesi sermayenin tarım, gıda ve yer seçimi “kaynağa” bağımlı olan maden ve enerji gibi yatırımlara yoğunlaşarak kırsal alana doğrudan girmesinin yanı sıra yaşamın zorlaşması ve istihdam alanlarının daralması nedeniyle kentin umut olmaktan uzaklaşması bu *sermaye kapanımı* güçlendiren en önemli unsurlardandır. Sermayenin yoğunlaştığı madencilik ve enerji yatırımlarının önünü açmaya yönelik kamu siyasaları aracılığıyla tarım topraklarının, meraların, ormanların, sulak alanların, milli parkların, doğa koruma alanlarının üzerindeki koruma önlemlerinin kaldırılması (Çoban, vd., 2015) ise bu etkiyi büyütüştür. Bu tür yatırımlar, Türkiye köylülerinin yaşam alanlarına ve yakın çevrelerine sermaye giriş oranını artırmıştır. Çok sayıda yerelde, yüzlerce yıllık doğa-toplum ilişkisine dayalı yaşam ve geçim biçimleri, yerel topluluğun gücüyle orantısız oranda büyük şirketlerin “saldırısı” ile karşı karşıya kalmıştır. Birçok örnekte özel mülkiyetteki topraklar “acele kamulaştırma” yoluyla şirketlerin mülkiyetine aktarılırken (Kaya, 2016) pek çoğunda da özel mülkiyete konu olmayan, köylülerin müşterek

olarak yararlandıkları dereler, meralar, ormanlar gibi doğa varlıklarının mülkiyeti ya da kullanım hakkı özel kişilere/firmalara aktarılmış, köylülerin bu müştereklere erişimi sınırlanmış ya da engellenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de doğa yıkımına neden olan yatırımlara karşı gelişen köylü hareketleri, tarımın ve müşterek alanların piyasalaşması ve köylülüğün tasfiyesi meselesinden bağımsız değildir. Örnek olarak seçtiğim nehir tipi HES projeleri 2000'lerin başından itibaren hızla yaygınlaşmıştır. Nehir tipi HES'ler yenilenebilir enerji kaynağına dayandığı için görel olarak kamuoyu desteğine sahip olsa da uygulamada çok önemli çevresel sorunlara neden olmakta (İşlar, 2012; Karadeniz, Akpınar, Başbüyük, 2011; Turhan, Çağatay, Keçeci, 2015) ayrıca köylünün toprakla kurduğu doğrudan ilişkinin, dolayısıyla kırsal alanın ve ilişkilerin (köylülüğün) yeniden organizasyonuna yol açmaktadır. Bu HES projeleri için geniş çaplı kamulaştırmalar yapılmamakta, Swyngedouw'un (2005) tanımladığı anlamda kimsenin özel mülkiyetinde olmayan ve Lefebvreci anlamda müşterek olarak *sahiplenilen* varlıklar, özel sahipliğe ya da firmaların kullanım tekeline aktarılmaktadır. Köylüler, büyük baraj modellerindeki gibi kamulaştırma geliri elde edemedikleri gibi özel mülkiyetlerinde bulunan topraklardaki üretimi destekleyen ve mümkün kılan (su, bu anlamda kritiktir) müştereklerin kaybı ile karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla suyun gaspı, köylünün içinde bulunduğu *sermaye kapanının* son halkasını oluşturmaktadır.

Türkiye'de HES Karştı Köylü Hareketlerinin Çevreciliği Üzerine

Bu bitki örtüsünün içerisinde nelerin yaşadığını, neler var olduğunu acaba burada bir ayının yaşadığını kimse biliyor mu? Hem ayının hem de benim burada yaşamamı sağlayabilecek bir ortam bulabilmeliyiz. ... Bu dereyi yok etmeye kalkarsanız elbette ki ben de ... bu dereye yıllarca balık tutmuşum, bu dereye yaşamışım, bu dereye yüzmüşüm, bu dereye çimmişim... her şeyim benim bu dere ya, bu Vadi benim her şeyim...Kardeşim, şu dereyle benim lisanımız aynıdır, şu vadiyle benim lisanımız aynıdır. Şu ağaçlarla ben aynı şeyi konuşuyoruz; şu çiçeklerle ben aynı şeyi konuşuyoruz; şu toprakla ben aynı şeyi konuşuyorum; yarın üzerime dolacak bu toprakla aynı şeyi konuşuyorum...

(Fırtına Vadisi sakinlerinden Mustafa Orhan).⁴

Türkiye'de çevre hareketi, kapitalist gelişme süreci içinde toplumsal yapının dönüşümü, sanayileşme ve kentleşme oranının büyümesiyle birlikte dönüşüm geçirmiştir. Çevreci hareketlerin kökleri daha geriye götürülebilir.

⁴ "Vatandaş Mustafa" Belgeseli, 2007, Yönetmen: Remzi Kazmaz.

mekle birlikte ilk modern çevreci hareketler, profesyonellerin örgütlenmeleriyle ortaya çıkmış ve 1970'lerin sonlarında sanayileşmeye ve kentleşmeye bağlı sorunların artmasıyla taban hareketleri gerçekleşmeye başlamıştır. 1975'de Murgul'da Etibank Bakır İşletmelerinin bitki örtüsüne ve tarıma verdiği zarara ve aynı yıl Samsun Bakır İzabe Tesislerinden çıkan zehirli gazların tütün üretimine verdiği zarara karşı gelişen ilk taban hareketlerin bileşenlerinden biri de köylülerdir.⁵ 1980 sonrasında ekonominin liberalleşmesi ve ihracata dayalı sanayi siyasaları çerçevesinde gerçekleşen enerji ve turizm yatırımları ise yerel çevre hareketlerinin yaygınlaşmasına neden olmuştur (Baykan, 2013, ss. 8-9; Duru, 1995, ss. 53-71). Çevreci hareketlerin canlı olduğu 1980 sonrasında da köylülerin çevre koruma hareketleri içindeki varlığı, sorunun mekân ve niteliği ile ilişki olarak zaman zaman gözlenmiştir. Örneğin Türkiye'nin ilk önemli çevre koruma mücadelelerinden biri olan Gökova Termik Santraline karşı başlayan hareketin ilk adımında köylüler vardır (Özgür, 1997, s. 18). Yine en etkili ve uzun süreli çevre hareketlerinden olan Bergama Hareketi'nin de en önemli aktörü köylülerdir (Çoban, 2004). Ancak 2000'li yıllarda, daha önce tanık olunmadık ölçüde, birbirinden bağımsız olarak gerçekleşse de ülkenin dört bir yanından çevre koruma taleplerini de içeren itirazlarla yükselen köylü protestoları yaşanmaya başlanmıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde köylüler, yaşadıkları çevrenin HES'lerle, termik santrallerle, madenlerle yıkıma uğratılmasına karşı, hukuksal yollara başvurarak, iş makinelerinin önüne yatarak, yolları trafiğe kapatarak, üzerlerinde şalvarlarıyla rap şarkıları söyleyerek, sosyal medyayı kullanarak eylemler gerçekleştirmiştir.

En yaygın köylü direnişleri ise köylülerin suya erişimini sınırlayan veya engelleyen HES projeleri ile ortaya çıkmıştır. Oysa 2000'lerde çok yaygın biçimde köylü direnişi doğuran su konusu, daha önceki dönemlerde birçok bü-

---

⁵ Anadolu'da uzun bir geçmişe sahip köylülük olgusu önemli bir toplumsal mücadele deneyimine de sahiptir. Osmanlı döneminde siyasal kargaşanın ya da köylü üzerindeki vergi/sömürü baskısının arttığı ekonomik gerileme dönemlerinde toprağın korunması ve vergi oranlarının düşürülmesi talepleriyle çok sayıda köylü ayaklanması yaşanmıştır. 1960'ların ve 1970'lerin siyasal ve toplumsal koşulları içinde köylüler aydınların ve öğrencilerin katılımıyla, yine toprağa dayalı çıkarları üzerinden şekillenen toplumsal hareketler üretmişlerdir. 1980 sonrasında ise tarımda yeniden yapılanma nedeniyle tarımsal ilişkilerin serbest piyasa koşullarına bırakılması, tarım desteklerinin kaldırılması gibi nedenlerle toplumsal hareketler söz konusu olmuş; özellikle 2000'lerin başından itibaren köylü örgütlülüğü artmıştır (Aysu, 2014).

yük santral projesi önemli sayıda köyün topraklarıyla birlikte su altında kalmasına neden olmasına karşın benzer köylü protestolarına neden olmamıştır. Örneğin 22 baraj içeren ve çok sayıda yerleşimi su altında bırakarak büyük bir nüfusu yerinden eden GAP'a karşı yerel hareketlerin ortaya çıkmamış olmasını, bölgedeki güvenlik sorunları nedeniyle devletin sosyal hareketlere hoşgörüsüzlüğü ile (Aydın, 2005, s. 66) ya da devlet eliyle gerçekleştirilen bu yatırımlar konusundaki hegemonik bir proje olarak modernleşme ve kalkınmacı ideolojinin güçlü etkisi ile (Adaman, Akbulut, Arsel, 2016) açıklamak yeterli midir? Yine köylülerin, Sulama Birlikleri üzerinden tarımsal sulama suyunun adım adım piyasalaştırılmasına da tepkisiz kalması nasıl açıklanabilir? Küresel kapitalizmin tarımsal yapı ve ilişkileri dönüştüren adımlarına ve büyük ölçekli baraj projelerine tepki vermeyen köylülerin, üstelik köy nüfusunun azaldığı, tarımdan kopmaya başladığı ve yaşlandığı koşullarda, nehir tipi HES projelerine karşı canlarını ortaya koyma pahasına⁶ direnmesinin nedeni nedir? Köylülerin canları pahasına koruduğu şey doğa mıdır?

Toprak ile dengeli bir metabolik ilişkiye sahip köy(lü)erin, "kendinde doğa korumacılar" olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte, yukarıda vurguladığım gibi köylünün doğa ile ilişkisi çelişkilidir. Geçim için tek seçeneğinin doğaya başvurmak olduğu, doğaya erişiminin çatışmalı toplumsal ilişkiler nedeniyle sınırlandırıldığı veya *basit yeniden üretim sıkışması*'nin yaşandığı durumlarda köylü için doğanın korunması gereken birincil değer olmadığına ilişkin çok sayıda örnek vardır. Balzac (1998, ss. 311-312, 327), bir orman üzerinden farklı toplumsal sınıfların mücadelesini anlattığı *Köylüler* romanında, köylülerin doğa ile çelişkili ilişkisine çarpıcı bir örnekle dikkat çeker. Ormana bağımlılıkları nedeniyle kuru dalları tüketen köylüler, ağaçların gövdesinin kabuğunu bıçakla çepeçevre soyup, koruculardan gizlemek ama-

---

⁶ HES karşıtı hareketlerde köylülerin en yaygın biçimde kullandıkları söylemlerden biri, vazgeçilmesi en zor değer olan kendi canları üzerine kuruludur: "Canımı veririm suyum vermem", "Gelir makineyle beni ezer, suyu alır", "Gerekirse kanım dökülür. Buldozerin altına yatmaya hazırım", "Biz kadınlar orada dozerin önüne yatacağuk. Çiğneyip gideceğmişler, helal olsun. Vermeyeceğuk yavrum, su bu başka şey değil ki", "Ya su ya ölüm" (sırasıyla Hamsici, 2011, ss. 63, 65, 86, 172, 263), "Boynumuzu kesecekler dereleri alacaklar, öyle alırlar başka alamazlar" (Oğuz, 2016: 210), "Burayı kaybedersek bize bu dünyada hayat yok", "Hepimiz burda kalacağız, aç susuz öleceğiz ama bu suyu vermeyeceğiz", "Asfalta yatar kendimizi ezdirir yine izin vermeyiz", "Suyumuzu vermeyiz. Savaşırız, orada hepimiz ölürüz vermeyiz isterse köyün hepsi kırılacak deseler de vermeyiz" (sırasıyla Özberk, 2016, ss. 227, 232, 234).

cıyla da üzerini yosun ve yapraklarla örtüp sabırla bekleyerek ağaçları kurutur ve “yasalara karşı gelmeden” kuru dal toplama koşullarını yaratırlar. Yaşar Kemal (1954, ss. 6-20, 27-28) de “yalabuk yapmak” denen aynı köylü deneyimini gazeteci olarak doğrudan gözlemlediği Akdeniz köylerinden aktarır. Yalabuk yapmanın bir nedeni dış kabukla ağaç arasındaki bir tür şeker içeren incecik beyaz zarı yemektir. Yaşar Kemal (1954, s. 17) bir köylü olarak kendi deneyimlerinden yola çıkarak bunu doğa ile bütünlüğü hissetmenin bir yolu olarak tanımlar:

...parça parça kesersin bu iç zarı, sonra yersin. Kokuludur. Çiğnerken kocaman, kekikli, naneli, çiçekli, pınarlı kocaman bir ormanı kendindeymiş sanırsın. Bütün tadıyla, kokusu, rüzgarıyla orman sende uğuldar. Buruk bir tad. Şekerlerin en güzeli... Sonra o çam biter, başka bir çam soyarsın. O biter, başkasını...

Doğa ile insanı böylesine birbirinin içine işleten ve *sahiplenme* ilişkisini güçlendiren bu uygulama (öteki adıyla “boğma”), aynı zamanda ormanı kurularak tarla açmak için izlenen (yasayla tanımlanmış bir cezası da olmayan) bir stratejidir. Köylü, bir müşterek olarak ormanı ve ağacı “Hazreti peygamberimizin beşiği, evimizin eşiği ağaç” (Kemal, 1954, s. 13) diyecek kadar kutusallaştırarak *sahiplense* de geçimi için toprağa erişmenin zorunlu koşulu olduğunda “boğmak” ve “yakmak” eylemlerini de yapısal bir uygulamaya dönüştürebilmektedir.

Yukarıda vurguladığım gibi köylünün doğa ile çelişkili ilişkisinin en önemli belirleyeni *basit yeniden üretim sıkışması*dır. Örneğin Aydın’ın (2001, ss. 22-25) iki Ege ve Orta Anadolu köyünde gerçekleştirdiği araştırma, kapitalist tarım politikalarının yarattığı kriz karşısında *basit yeniden üretim sıkışması* yaşanan köylerde toplam ürünü artırma çabası içinde yeni toprakların ve marjinal verimlilikteki toprakların, meraların tarıma açıldığını, orman ve su varlıkları üzerindeki baskının artırıldığını ortaya koymaktadır. Acara (2014, s. 211), Türkiye’nin en kirli üç nehrinden biri olan Ergene Nehri kıyısındaki köy ve mahallelerde yaptığı alan araştırmasında, nehirdeki kirlilik konusunda “bizi etkilemiyor” diyerek takınılan sessizliğin ardında, köyün veya mahallenin ürünlerinin, özellikle büyük toptancılara değil de ürünün nereden geldiğinin bilindiği yerel pazarlara satış yapıldığı durumlarda “ürün sağlıksızdır” damgasını yeme, dolayısıyla gelir kaybı kaygısının olduğunu ortaya koymaktadır. Tarımın piyasalaşma oranının yüksek olduğu bölgede, köylü üretimi ve emeğinin yeniden üretimini sürdürebilmek için kendisinin ve toprağın sağlığı üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Ki bu durum köylülerin piyasaya tabiyetlerini daha da artıracaktır. Çölleşme riskinin yüksek olduğu

Konya/Karapınar ve Eskişehir/Keskin örneklerinde yapılan başka bir araştırma (Güneş, 2010) ise köylülerin geçimleri toprağa bağlı olmasına ve eğitim yönünde sürmenin toprak erozyonunu artırdığı bilgisine sahip olmalarına karşın, ekonomik zorluklar nedeniyle yakıttan tasarruf etmek için toprağı eğitim yönünde sürmeye devam ettiklerini ortaya koymaktadır. Eren ve Büke (2016: 333) 'nin de vurguladığı gibi bu yalnızca köylünün bilgisizliğinden kaynaklanmaz; endüstriyel tarım sisteminin köylüyü içine soktuğu *basit yeneden üretim sıkışması*, farkındalık oluşsa bile daha ekolojik yöntemleri uygulama olanağından yoksun bırakılmaktadır.

Farklı kategorilerdeki köylülerin egemen üretim ilişkileri içinde doğa ile birlikte kendi emeklerini de değersizleştirerek varlıklarını sürdürme mücadelesi ya da kapitalistleşmiş köylünün kâr arayışı, kimi zaman çevre korumacılar karşı bir harekete de dönüşebilmektedir. Örneğin İzmir Bergama'da, köylülerin tarım amaçlı sulama suyu sağlayacağı için destekledikleri ancak çevrecilerin ise Allioni Antik Kenti'nin su altında kalmasına neden olduğu için karşı çıktıkları Yortanlı Barajı örneğinde, köylüler çevrecilere karşı harekete geçmiştir (Şen, 2010). HES'i engellemek için bir kısım köylünün ormandan sağladıkları faydadan vaz geçerek bölgeyi sit alanı ilan ettirdikleri Çamlıhemşin'de, sit kararından olumsuz etkilenen (evini onaramamak, mezar yeri kazanamamak, tarlalarını işeyememek gibi) bazı köylüler de bu kararın kaldırılması için eyleme geçmiştir (akt. Aksu, 2016, s. 405).

Doğa ile bu çelişkili ilişki içinde, nehir tipi HES projelerine karşı ortaya çıkan köylü hareketlerinin başlıca nedeninin doğanın korunması olup olmadığının saptanabilmesi için bu hareketlere dahil olan aktörlerin belirlenmesi önemlidir. Çünkü her bir aktör kendi çıkarlarını, beklentilerini ve söylemlerini harekete taşımaktadır. Köylülerin iç farklılaşması nedeniyle doğa ile ilişki biçimlerinin de farklılaşması ve köy dışı aktörlerin sürece dahil olması nedeniyle köylü direnişleri çok katmanlı bir yapı kazanmaktadır. Köylü hareketlerinin çoklu zemine dayanması ve bir koalisyon biçiminde yapılanması, Türkiye'de kır kent ilişkisinin özgül koşullarından da etkilenmektedir. Türkiye'nin kırdan kente göç deneyimi içinde kentleşen "eski köylüler" köyleleriyle aralarındaki *yeneden sahiplenme* ilişkisi nedeniyle bu hareketlerin en önemli ayaklarından birini oluşturmaktadır. Birçok örnekte olduğu gibi onların katılımı ile hareketin zemininin hazırlanması, çevreci grupların köylü hareketiyle ilişkilmesi ve hareketin yerel üstü ölçeklere taşınması mümkün olmaktadır. Köylü direnişlerinde açık bir çevreci söylemin gelişmesinde, bu hareketlere dahil olan ya da öncülük eden kentli aktörlerin ve çevreci örgütlerin katılımı ile oluşan yerel platformların afişler, paneller, film gösterimleri,

daha önce yapılmış HES'lere geziler gibi yollarla gerçekleştirdikleri bilgilendirme çalışmalarının ve direniş sürecinde yaşanan farklı köy dışı toplumsal katmanlar ile köylüler arasındaki temasların (Hamsici, 2011; Aksu, 2016; Erensü, 2016) etkili olduğu bilinmektedir. Hatta birçok örnekte, başlangıçta "köye yatırım" geldiği ya da istihdam yaratılacağı gerekçeleriyle HES projesine destek veren, köye bilgilendirme amacıyla gelen aktivistleri kovan köylülerin (Hamsici, 2011, ss. 88-89; Erensü, 2016, ss. 439-440) direniş üretmesine zemin hazırlayan da köy dışından aktörlerdir. Bu nedenle, onların söylemlerinin köylü söylemleri içinde önemli bir etkiye sahip olduğu açıktır. Köylü hareketi, eylem süresi uzadıkça, muhatap şirket ve proje daha iyi tanındıkça, hareketin köy dışı bileşenleriyle etkileşimi arttıkça kendi içinde dönüşmektedir. Bu bağlamda, başlangıçta mekân ve proje odaklıyken siyasallaşabilmekte, öteki toplumsal tepkilerin de paylaşıldığı bir kamusal alan oluşabilmektedir. Köylülerin doğa korumaya ilişkin tutum ve söylemleri de bu süreçte yeniden şekillenmektedir. Bu çok katmanlı yapı ve söylem, köylülerin söylemlerine ulaşmayı ve HES'e karşı direnen köylülerin aslında neyi koruduğunu söylemler üzerinden belirlemeyi güçleştirmektedir.⁷ Şunu da eklemek gerekir ki, köylünün doğa ile ekonomik, toplumsal ve kültürel ilişkisi açısından maddi temelleri olmaksızın, sadece köye dışsal aktörlerin yönlendirmesiyle direniş ve söylem ürettiği düşünülemez. Bu aktörlerin yaptığı, köylülerin yerel üstü ölçeklerde belirlenen siyasa ve yatırım kararlarının kendileri üzerinde yaratacağı etkileri algılama mesafesini kısaltmaktır. Bu nedenle, köylü direnişlerinin ardındaki maddi gerçekliğin de incelenmesi gerekir.

Bu maddi gerçekliğin somut göstergelerinden biri, yatırımcı şirketlerin köylülerin rızasını elde etmek için kullandığı araçlardır. Bu amaçla genellikle köylünün iç farklılaşması gözetilerek, istihdam olanağı yaratılması, köyün yolunun, camisinin, çeşmesinin yapılması, okulunun onarılması gibi teklifler sunulmaktadır. Bu rıza üretme araçları, her zaman köyün tamamında olmasa da belirli köylü kategorilerinin rızasının alınmasında etkili olmaktadır. Örneğin firmanın vaat ettiği istihdam olanağının (örnekler için bkz. Avcı vd, 2010, s. 151; Oğuz, 2016, s. 211; Özberk, 2016, s. 216), tarımla uğraşmayan ya da küçük toprak sahibi olup hane gelirini çeşitlendirme arayışı içindeki köylüler

⁷ Kazdağlarında maden arama faaliyetlerine karşı gelişen köylü direnişlerinde kullanılan söylemleri inceleyen bir araştırmaya (Avcı vd., 2010: 149) göre "çevrenin korunması" ve "çevre kalitesi" gibi kavramlara dayanan söylemi önce STK'lar kullanmış, izleyen süreçte yerel halk tarafından benimsenmiştir.

üzerinde etkili olması beklenir. Ancak çok az örnek dışında,⁸ bu rıza üretme araçlarının doğanın yıkımına ilişkin kaygıları gidermeye yönelik olmadığı açıktır.

HES’lere karşı direnen köylülerin doğanın korunmasında çıkarı olduğu yadsınamaz. Ancak bu çıkarı geçim veya ekonomik amaçlara indirgemek de nesnel gerçekliği açıklamak için yeterli olmaz. *Somut mekânda* kullanım değeri üzerinden kurulan ilişki içinde gelişen *sahiplenme*, kültürel değerler alanı ile de geçişgen ilişkilere sahip olduğundan, birçok örnekte toprakla geçim ilişkisi bittiğinde bile *sahiplenme* devam etmektedir. Hatta bazı örneklerde mücadelenin daha çok *sahiplenme* üzerine kurulu olduğu söylenebilir. Örneğin HES karşıtı mücadelenin en yaygın biçimde yaşandığı Doğu Karadeniz bölgesi köylerinde geçimlik ilişkinin ötesinde *sahiplenme* ilişkisinin güçlü olduğu görülmektedir. Yaşlı kadınların ve erkeklerin doğa anlatılarının analiz edildiği bir çalışmada (Akbaş, Bozok, Bozok, 2016) ortaya konduğu gibi bu bölgede doğa kolektif hafızanın güçlü bir parçasıdır. Yeşil doğası ve su varlığı ile doğa turizminin önemli mekânlarından olan bölge, değişik kentlere göç etmiş nüfusunun da tatil ya da emeklilik mekânı olarak *yeniden sahiplenme* ilişkisine konu olmaktadır.

Sahiplenme ilişkisinin güçlü olduğu köylü direnişlerine örnek oluşturan Solaklı’ya Oğuz (2016)’un saha araştırması bulgularından yararlanarak bakalım. Coğrafyanın oldukça sarp olduğu bu bölgeye, doğa ile ilişkinin uzun bir geçmişin kuşaktan kuşağa aktarılan bilgi ve deneyiminin yanı sıra çok yoğun emekle kuruluyor olmasının *sahiplenme* ilişkisini güçlendireceği tezinden hareketle bakılabilir. Oldukça sarp bir coğrafyaya sahip olan Trabzon Solaklı Vadisi, tarım ve hayvancılığın neredeyse tükenmesine, çok az sayıda hane kendine yetecek kadar üretim yapıyor ve yaşam gurbetteki mevsimlik işçilik yoluyla kazanılıyor olmasına karşın, Türkiye’deki en güçlü HES karşıtı mücadelelerden birini vermesi bakımından iyi bir örnektir. 36 HES projesinin söz konusu olduğu Vadide, bu projelere turizmi olumsuz etkileyeceği kaygısıyla karşı çıkan, aralarında turizm işletmecilerinin de bulunduğu Uzungöl sakinlerinden farklı olarak, Karaçam, Uzuntarla ve Köknar köyleriyle ilgili olarak *sahiplenme* ilişkisinin gücüne işaret eden şu üç noktanın altını özellikle çizmek gerekir. Birincisi, yüksekliği nedeniyle çay ve fıncığın yetişmediği

⁸ Örneğin Antalya-Manavgat’ta Çenger Deresi üzerinde projelendirilen üç HES projesi için firma, direniş nedeniyle, işletme döneminde suyun kirletilmeyeceği, kesilecek ağaç miktarının asgaride tutulacağı sözünü vermiş ve köylüyü, suyun tesiste kullanıldıktan sonra dereye bırakılacağı konusunda ikna etmiştir (Özberk, 2016, s. 216).

Vadi’de bugün bitme noktasına gelen tarım, daha canlı olduğu zamanlarda ise olağanüstü bir emeğe dayalı olarak yapılmış, harcanan emek üzerinden doğayla ilişki güçlenmiştir. Köylüler, bölge çok dik olduğundan belleme sırasında ve erozyon nedeniyle aşağıya doğru kayan toprağı ekime başlamadan önce küfelerle doldurup sırtlarında yeniden yukarı, eski yerine taşımak zorundadır (Oğuz: 2016, s. 210).⁹ İkincisi, özellikle HES mücadelesinin verildiği köylerde halen konuşulan ve Romeyka adı verilen yerel dilin varlığıdır (Oğuz: 2016, s. 210, 2016; Çoban vd., 2015, s. 432). Ki diller doğa ile ilişkisinin en somut işaretlerini taşır. Üçüncüsü ise derenin, sağladığı öteki yaşamsal ve ekonomik faydaların ötesinde, varlığı ve sesi ile günlük yaşamın, varolma biçiminin parçası haline gelmiş olmasıdır:

Su boşa akar mı kızım, ha bu derenin gürültüsü olmadan burası olur mu?.. Dere kayboldu mu biz de kaybolacağız (Trabzon Solaklı’ dan 82 yaşında bir kadından aktaran Oğuz, 2016, s. 213).

Toprakla geçimlik ilişkisinin güçlü olduğu, 23 dağ ve vadi köyünden oluşan Rize Fındıklı’da ise Çağlayan (Abu) ve Arılı (Pisxala) dereleri üzerinde gerçekleştirilmesi planlanan 24 HES projesine karşı 2000’lerin ortalarında başlayan direnişler, inşaatlar başlamadan kazanımla sonuçlanmıştır. Bölgede çay üretimi egemendir. Çay üretiminde neoliberal dönüşümün görece yumuşak yaşanması ve ÇAYKUR Çay İşletme Fabrikası’nın “her evde bir emekli” yaratması nedeniyle bu bölgedeki köylüler, görece yüksek maddi refaha ve çok düşük borçluluk oranına sahip oldukları gibi kendi emeğini değersizleştirerek varkalma deneyimini derinlemesine yaşamamışlardır. Köylüler, bu görece refahın verdiği güçle HES şirketinin onları ikna etmek için sunduğu teklifleri reddetmişler, hatta direniş sürecinde suyu korumak için ormandan sağladıkları faydadan vazgeçmek pahasına Arılı ve Çağlayan Vadilerinin 1. Derece sit alanı ilan edilmesini sağlamışlardır (Eren, Büke, 2016, ss. 322, 325, 331). Halen devam eden çay üretiminde neoliberal dönüşüm konusunda Çay Üreticileri Sendikası girişiminin kitlesel bir hareket yaratmamasına karşın,

---

⁹ Yaşar Kemal (1960, ss. 58-61) de İstanbul’a göç eden köylülerin kente geliş nedenlerini anlamak için İstanbul’un gecekondu mahallelerinde yaptığı röportajında Karadenizlilerin umutlarını kesene kadar senelerce selin taşıyıp götürdüğü topraklarını sırtlarında küfelerle nasıl gerisin geri tarlalarına taşıdıklarını aktarıyor. Bu ilk kuşak Karadeniz göçmenleri “Havası suyu iyi bizim memleketin, neylersin ki, geçim yok. Yaşamak cehennem. Dönüp bakmak istemiyorum. Görmek istemiyorum.” deseler de sonunda şunu ekliyorlar “Ama bizim memleketin havası, suyu, adamı gibi yok.” Sonraki kuşakların mücadelelerinden ise bu toprakların “havası, suyu, adamı” için geri döndüklerini ve mücadele ettiklerini görüyoruz.

hareketin sözcülerinin sıklıkla dile getirdiği gibi HES'lere olan tepkinin temel nedenlerinden biri "HES'lerin çay tarımını bitireceği" endişesidir (Aksu, 2016, s. 399). Çünkü müşterek varlıklar olarak derelerin sağladığı buharın yarattığı mikro iklim koşullarının çay üretimindeki kritik önemi nedeniyle, suyu kanallara alarak gerçekleştirilecek HES'ler, bölgede sahip olunan gelir ve refah düzeyini açık biçimde tehdit etmektedir. Ancak buradaki direnişi yalnızca refahın korunmasına indirgemek, gerçeği tam olarak açıklamaz. Nitekim HES karşıtı hareket, yalnızca Fındıklı'nın refah düzeyi yüksek köylülerinden oluşmamıştır. Tütün ve fındık üretiminin küresel sermayenin nüfuzuna açık hale getirilmesinin sonucu olarak Karadeniz'deki üreticilerin önemli bir kısmı da üretimden tasfiye olmuş ve çoğunluğu proleterleşmiştir. Bu nüfusun bir kısmı büyük kentlere yönelirken bir kısmı da Fındıklı'yı da içeren çay üretim alanlarında yarıcı/işçi olmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla HES'lere karşı mücadele veren kitlenin bir katmanını da proleterleşme ve mülksüzleşme tehdidi altındaki küçük köylüler ve köylerini terk ederek işçileşmiş Ordulu yarıcılar oluşturmuştur (Eren, Büke, 2016, s. 330). Ayrıca hareketin önemli bir boyutunu da doğal mekânla *sahiplenme* ilişkisi oluşturmaktadır. Fındıklı da yıllarca büyükşehirlerde yaşayıp emekliliklerini burada geçirmek isteyenlerin *yeniden sahiplenme* ilişkisi yaşadığı bir bölgedir (Hamsici, 2011, s. 117). *Sahiplenme* ilişkisini hiçbir şey yaşlı bir köylü kadının "Ben buranın suyuna ekmeğe doğradım da yedum" (Hamsici, 2011, s. 119) ifadesi kadar güçlü biçimde anlatamaz. Kadınların HES direnişlerindeki etkin varlığının başlıca nedeni, yalnızca ev içi işlerde suya bağımlılıkları değil üretimdeki emek yoğun varlıklarıyla dolaylı olarak gelişen doğa ile *sahiplenme* ilişkilerinin gücüdür. Fındıklı kadınları da HES direnişlerinde aynı nedenle güçlü bir varlık göstermişlerdir (Yavuz, Şendeniz, 2013). Burada *sahiplenme* ilişkisine işaret eden en yaygın ifadeler, Karadeniz'in diğer bölgelerinde olduğu gibi derenin sesi ile ilgilidir. Bir Fındıklı sakininin şu ifadesi ise en çarpıcı olanlardan biridir (Hamsici, 2011, s. 117):

Bizim Karadeniz insanının yüksek sesle, kavga eder gibi konuşmasının bir nedeni bile bu derelerdir mesela.

Son olarak da Akdeniz'den bir köylü direnişi örneği inceleyelim. Özberk (2016)'ın sahada incelediği, Batı Toros Dağlarının güney yamacında Antalya-Manavgat'taki Ahmetler, Gençler ve Güçlüköy'ün kenarında konumlandıkları Karpuz Çayı ve Çenger Deresi üzerine kurulmak istenen dört HES projesinden üçünün engellenmesini sağlayan direniş de geçim ve *sahiplenme* iliş-

kisi açısından başka bir örnek oluşturmaktadır. Bu köylerde HES karşıtı hareketin ortaya çıkmasında ve süreç içinde şekillenmesinde kentte yaşayan “eski köylüler”in etkisi açık biçimde görünmesine karşın köylülerin doğa ile geçim ve *sahiplenme* ilişkilerinin güçlü olması da önemli bir etkidir. Tarımın ve hayvancılığın küçük meta üreticiliği biçiminde sürdürüldüğü bu köylerde, tarım toprağı dağlık yapı nedeniyle çok sınırlıdır ve hane emeğine dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bir yandan geçimlik üretim devam ederken diğer yandan da ürün çeşitliliğinin azaldığı, emek yoğun ürünlerden sermaye yoğun ticari ürünlere geçilmeye başlandığı görülmektedir. Köylerin iç farklılaşma düzeyi yüksektir. Tarım, ağırlıklı olarak kadın emeğiyle sürerken “hane reisi” erkekler ve genç kuşak sahil kesiminde inşaat ve turizm kesiminde çalışmaktadır. Özellikle il ve ilçe merkezine daha yakın olan Gençler’de “köy ayaklı proleter” oranı daha yüksektir. İlçeye göç edenlerin de köylerdeki toprakla geçimlik ilişkisi sürmektedir. HES projeleri öncesinde de su-suzluğun sorun olduğu köylerin gündelik yaşamı derelerin suyuna bağlıdır. İçme suyu derelerin kenarından alındığı gibi tarımsal sulama ve hayvanlar için de tek sulama kaynağı derelerdir. Dolayısıyla HES projeleri, suya bağımlılıkları nedeniyle farklı sınıfsal kategorilerden köylülerin hem üretim araçlarıyla (toprakla) ilişkilerini hem de gündelik hayatlarını tehdit etmektedir. Köylerin müşterek su varlıklarına firmalar tarafından el konması amaçlanırken santralin ve iletim hatlarının yer seçimi özel mülkiyet sınırları dışında kalacak biçimde yapıldığından kamulaştırma nedeniyle nakit aktarımı ya da başka kazanımlar da söz konusu değildir. Bu durumun köylünün HES projelerini bir “su savaşı” olarak görmesinde etkili olduğu açıktır. Üçü de yörük ve orman köyü olan bu köylerin doğa ile *sahiplenme* ilişkisi de güçlüdür. Bunda doğanın mevsimlik ritmi içinde hayvanları için su ve ot arayarak yüzlerce yıldır süren yaşam ve geçim biçimi önemli bir etkidir. Halen devam eden yaylacılık nedeniyle, diğer bölgelerdeki durumun tersine bu köylerde yaz nüfusu azalırken kış nüfusu artmaktadır. Ahmetler Köyü sözcüsünün “Bizi biz yapan, bizi yoğuran değerleri” savunuyoruz diye özetlediği değerler, yüzlerce yıl boyunca doğayla sürdürülen bu dolaysız ilişkinin ürünüdür.

HES karşıtı köylü direnişlerinin çevre koruma hattına yerleşmesinde, köylülerin doğa ile toplumsal farklılaşmaları esasında kurdukları ilişki biçimlerinin, kentte yaşayan “eski köylüler”in ve çevreci örgütlerin etkisi, yukarıdaki sınırlı örneklerle de görülebilir niteliktedir. Ancak bu köylü hareketlerini çevre koruma hattına çeken ve çevreci söylemi öne çıkaran başka etkenler de söz konusudur: Birincisi söz konusu yatırımların engellenmesi bakımından çevre mevzuatının, özellikle de ÇED sürecinin yarattığı olanaktır. Söz konusu

yatırıma karşı gerçekleştirilen mücadelenin ÇED üzerinden yürütülmesi, direniş söyleminin bunun üzerinden geliştirilmesini gerektirmektedir. İkincisi ise, çevre konularının yaygın biçimde siyaset dışı olarak algılanıyor olması nedeniyle çevreci söylemin devlet ve/veya siyasal iktidar ile karşı karşıya gelmeden mücadele olanağı vermesidir. Nitekim köylü hareketlerinin tamamına yakını, yer yer siyasallaşmalarına, sistem karşıtı kimi değerlendirmeler yapmalarına karşın, devlete ya da sisteme karşı değil, yatırıma ve yatırım sahibi şirkete karşı bir direniş stratejisi sergilemektedir.

Sonuç

Köylüler, edilgen bir veri olmadıkları gibi homojen bir toplumsal kitle de değildirler. Kapitalist emek sermaye süreçlerine açık bir toplumsal kategori olarak kendi içinde farklılaşan, oldukça heterojen ve sınıfsal olarak belirlenen çıkarları ve beklentileri yönünde hareket eden dinamik bir yapı oluştururlar. Değişim değerine dayalı ilişki biçimini küresel ölçekte dayatan kapitalizm koşullarında köylüler, toplumun doğa ile en dolaysız, giderek zorlaşsa da halen kullanım değeri üzerinden ilişki kurabilen kesimini oluşturmaktadır. Ancak köylülerin doğa ile ilişkileri de çelişkilidir; *basit yeniden üretim sıkışması* çerçevesinde kapitalizmin homojenleştirici etkilerine açık olduğu gibi buna karşı direnme stratejilerini de içerir. Toplumsal olarak iç farklılaşması artan köylülerin doğa ile olan ilişki biçimleri ve bu ilişkiye yönelik tehditler karşısındaki tutumları ve eylemleri de çeşitlenmektedir. Dolayısıyla köylülerin doğa yıkımına neden olan yatırımlar karşısında gösterdikleri tutum ve eylemleri, sınıfsal konumları tarafından belirlenen çıkarlarından ve doğa (*somut mekân*) ile kullanım değeri üzerinden kurdukları ilişki dolayımında gelişen *sahiplenme* ilişkisinden bağımsız değildir.

Günümüzde sermayenin "kaynak"/mekân odaklı sektörlerle yoğunlaşması nedeniyle müşterek doğa varlıklarının kullanım haklarının özel kişilere/firmalara aktarılması, tarım ve gıda siyasalarının köylüyü zaten içine ittiği *sermaye kapanı*nu daha da derinleştirmektedir. Çoğunluğu enerji sektöründe olmak üzere sermayenin kamu desteğini de ardına alarak, doğanın korunmasına yönelik düzenlemeleri etkisizleştirerek ya da ortadan kaldırarak kırsal alana yönelmesi, köylülerin meta dışı alana çekilme olanaklarını daraltması ya da ortadan kaldırması, müşterek doğa varlıklarına erişimi sınırlaması ya da engellemesi, toprakla geçim ve/veya *sahiplenme* ilişkisi güçlü olan köylü kategorileri için sınır durumu oluşturmakta ve birçok noktada direnişlere yol açmaktadır.

En başta da vurguladığım gibi doğa toplumsal ilişkilere dışsal bir olgu değildir. Kentli toplum kesimlerine göre doğa (*somut mekân*) ile daha yoğun biçimde kullanım değeri üzerinden ilişki kuran köylüler için bu yaşamın temel gerçeğidir. Doğa, tüm unsurlarıyla köylülerin toplumsal ilişkilerinin ve anlamlandırma sistemlerinin içine gömülüdür. Kapitalistleşmemiş köylü kategorileri için doğayı toplumsal ilişkilerin ve gündelik hayatın gerçeklerinin dışında düşünmek ve dolayısıyla bu ilişkilerden bağımsız bir değer olarak korumak söz konusu değildir. Dolayısıyla HES karşıtı hareketler örneğinde gördüğümüz gibi köylülerin korumaya çalıştığı, araçsallaştırılmış ya da toplumsal ilişkilerin dışına çıkarılarak nesneleştirilmiş bir doğa değil, içinde buldukları doğa (*somut mekân*) ve onunla ilişkisel olarak kurdukları yaşam biçimidir.

Köylülerin ürettiği HES karşıtı hareketler, mekânsal ve bağlamsaldır. Bu köylü hareketlerinin hemen hemen tümünün belirli yatırım projelerinin engellenmesine yönelik olarak gerçekleştirilmesinin ardındaki en önemli nedenlerden biri de *somut mekânın* (köyün) koşullarına odaklı geçim ve *sahiplenme* ilişkisidir. Ancak köylüler kendi yaşam alanlarının daha geniş bir gerçekliğin parçası olduğu bilinciyle hareket etmeseler bile, hareket sırasında ilişkilendikleri ve ittifak kurdukları öteki aktörlerin (değişik toplumsal katmanlara dahil olan “eski köylüler” ve çevreci gruplar) de katkısıyla, pratikte bu gerçekliğe katkıda bulunmaktadır. Sonuç olarak, HES karşıtı köylü hareketlerinin, yenilenebilir enerji üretimine dayandığı için “çevreci” olduğu ileri sürülerek desteklenen ve en kârlı sektörlerden birine dönüşen HES’ler nedeniyle yerel yaşam alanlarında ortaya çıkan yıkımın en açık göstergelerinden biri ve doğanın eşitsiz kullanımına verilen bir yanıt olduğu gerçeği görmezden gelinemez.

Extended Abstract

The Anti-HEPP (Hydroelectric Power Plant) Struggle of Peasants in "Capital Trap" in Turkey: Is the Nature They are Trying to Protect?

*

Mihriban Şengül
İnönü University

Nature and human and the social systems historically produced by human are not external structures to each other. Nature is an independent subject of human purposes as well as a component of the sphere of social relations. This is also included in the class and power struggles produced by unequal social relations. Environmentalist movements also come to light in this conflict and struggle area. In this context, it is generally difficult to distinguish environmental, social and economic components in the aims and discourses of these movements from one another. The most common examples of this difficulty are peasant movements rising with environmentalist discourses, which we have frequently experienced in recent days.

Policy and investment decisions determined in supra-local scales (national and international) in the dynamics of unequal development of capitalism perceptibly influence on nature and community relations in local scales and create new conflicts. These policies are determined at supra-local scales; and peasants encounter with their activities and investments that are produced by these policies when they influence their own living space and social relations. The negative impacts of the policies and investments causing the destruction of nature are highly critical for peasants (and other local communities) who directly are correlated with nature due to the mode of their life and livelihood. Peasants are confronted with issues about environment (immediate nature) they have been living for hundreds of years and radical changes that are excluding their wills, conflicting with their profits, way of life and values. In the same process, "the capital trap" in which peasants are pushed

by the capitalist expansion process of agriculture and food capital; generally intensify by the penetration of mine and energy capital established in rural area because of based on "resource" and the extortion of natural commons.

Under these circumstances, the peasants in Turkey as in other parts of the world become current issue about protesting against the destruction of nature. Idealized mines as a source of "national wealth" and HEPPs and WPPs based on "renewable energy source" that alleged not to cause any environmental issues provoke rising "**counter-voices**" on all over Anatolia. In the rising conditions of environmental sensitivity and environmental protectionist movements generally focused on middle-class and urban, peasants in rural area have been increasingly uttering their environmental protectionist demands especially since the mid-2000s. However, it is quite difficult to distinguish what are the reasons of the actions of peasants because of direct relations of peasants with nature (even though it becomes relative nowadays): Is it about aggression to manner of life and subsistence or destruction of nature?

In this article, I have tried to seek answer to these two questions by focused on the anti-HEPP peasant movements, which occur the most common precedents of peasant movements in Turkey with the demand on environmental protection. First, "*What is the type of relationship between peasants' relational interests with nature and the relationship of appropriating nature and the demands of protection of nature?*" Although villages are isolated from each other and peasants are trapped in their own territory, the common background of the anti-HEPP peasant movements in Turkey is set by direct relationship of peasantry and nature, and exploitation of capitalism on nature and labour. Therefore, the structural properties of peasantry and conversion of peasantry under historical capitalism should not be ignored. Thus, I referred to *concrete space*, *abstract space*, and *appropriation* from Lefebvre for describing the structure of relationship between nature of peasants and the dynamics of conversion of this structure.

The second question I'm seeking answer is that: "*What is the type of relationship between anti-HEPP peasantry movements and increasing penetration of capital on rural area, and peasants' squeezing in capital trap?*" Peasants strive to resist commoditization pressure of capital by increasing the rate of exploitation on their own labour and land (nature), looking for new sources of income and decreasing their life standards. In this process, it is important to find an opportunity for withdrawing from commoditized area. In this sense, the opportunities provided by nature and especially natural commons have critical importance. At this point here, I tried to explain relationships between the struggle of the peasants' resistance against the commodification pressure of

the market and the struggle of protecting non-commoditized area (not been subjected for property) by referring Lefebvre's expression *appropriation*, Bernstein's *reproduction squeeze* and Özüğurlu's "capital trap to small peasantry" theories. I also included in theoretical context the historically determined structural characteristics of the peasantry and the distinctive conditions caused by the transformational influences of the rural-urban migration process in Turkey.

This article is not based on a field research. I tried to seek answers to the questions above by taking advantage of the previous precedents based on field researches about peasants and nature relationship in Turkey and anti-HEPP peasant movements in addition to theoretical resources. The most important limitations of this article are due to the fact that very few researches have been done about this issue and aforementioned researches were seeking answers to different questions. I also focused on the peasant-nature relationship and the values that the peasant movements aspired to protect (conservation object) by the exception of the structural analysis and realization form of peasant movements due to the limits of this article.

Kaynakça/References

- Acara, E. (2014). Ergene nehri kirliliği ve kenar mahalle ekolojileri, Funda Şenol Cantek (der.). *Kenarın Kitabı "Ara" da Kalmak Çeperde Yaşamak*, içinde (ss. 187-218), İstanbul: İletişim Yayınları,
- Adaman, F., Akbulut B., Arsel, M. (2016). Türkiye'de kalkınmacılığı yeniden okumak: HES'ler ve dönüşen devlet-toplum-doğa ilişkileri, Aksu, C, Erensü, S, Evren, E. (der.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*, içinde (ss. 291-312), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akbaş, M, Bozok, M. Bozok, N. (2016). Bizim dereyi kim çaldı?: Doğu Karadeniz'de yaşlı kadınlar ve yaşlı erkeklerin doğa anlatıları, Aksu, C, Erensü, S, Evren, E. (der.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*, içinde (ss. 247-268), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksu, C. (2016). Derelerin özgürlüğünden yaşamın özgürleştirilmesine: HES karşıtı kitle hareketlerinin politik ufku üzerine bir deneme, Aksu, C, Erensü, S, Evren, E. (der.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*, içinde (ss. 395-419), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşit, B. (1988), Kırsal dönüşüm ve köy araştırmaları (1960-1980), Şevket Pamuk, Zaffer Toprak (der.), *Türkiye'de tarımsal yapılar (1923-2000)*, içinde (ss. 179-195), İstanbul: Yurt Yayınları.

- Alp, A. (2016, 17 Ağustos), Belediyeler artık daha "çevre"ci, <http://www.hurriyet.com.tr/belediyeler-artik-daha-cevreci-40198464>, Erişim Tarihi: 3.2.2017.
- Avcı, D., Adaman, F., Özkaynak, B. (2010), Ekolojik paylaşımaya dayalı ihtilaflarda destek ve direniş söylemleri: Kaz dağı örneği, *Toplum ve Bilim*, 119, 141-159.
- Aydın, Z. (2001), Yapısal uyum politikaları ve kırsal alanda beka stratejilerinin özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık köyleri örneği, *Toplum ve Bilim*, 88, 11-31.
- Aydın, Z. (2005), The state, civil society, and environmentalism, Adaman, F., Arsel, M. (ed.), *Environmentalism in Turkey, between democracy and development*, in (pp. 53-69), Burlington: Ashgate Publishing.
- Aydın, Z. (2010), Neo-liberal transformation of Turkish agriculture, *Journal of Agrarian Change*, 10 (2), 149-187.
- Aysu, A. (2014), Osmanlı'dan günümüze köylü mücadeleleri, Abdullah Aysu, M. Serdar Kayaoğlu (der.), *Köylülükten sonra tarım- osmanlı'dan günümüze köylünün ilgası ve şirketleşme*, içinde (ss. 613-670), Ankara: Epos Yayınları.
- Balzac, H. de (1998), *Köylüler*, çev. Zaven Biberyan, İstanbul: Oda Yayınları, 4. Basım.
- Baykan, B.G. (2013), Türkiye'nin çevrecileri kimler?, *Perspectives*, 4, 8-11.
- Berger, J. (2016), Köylü deneyimi ve modern dünya, Salman, Y. Sökmen, M.G. (haz. ve çev.), *O ana adanmış*, içinde (ss. 151-158), İstanbul: Metis Yayınları.
- Bernstein, H. (1977), Notes on capital and peasantry, *Review of African Political Economy*, 10, 60-73.
- Bernstein, H. (1981), Concepts for the analysis of contemporary peasantries, Rosemary E. Galli (ed.), *The political economy of rural development: Peasant, international capital and the state*, in (pp. 3-24), New York: State University of New York.
- Bernstein, H. (2003), Farewells to the peasantry, *Transformation*, 52, 1-19.
- Bury, J. (2008), Transnational corporations and livelihood transformations in the peruvian andes: An actor-oriented political ecology, *Human Organization*, 67(3), 307-321.
- Castells, M. (2013), *Kimliğin gücü (enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, İkinci Cilt)*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım.
- Çoban, A. (2004), Community-based ecological resistance: The Bergama movement in Turkey, *Environmental Politics*, 13(2), 438-460.
- Çoban, A., Özlüer, F., Erensü, S. (2015), Türkiye'de doğanın neoliberalleştirilmesi ve bu sürece karşı mücadeleler, Çoban, A. (ed.), *Yerel yönetim kent ve ekoloji Can Hamamcı'ya armağan*, içinde (ss. 399-456), Ankara: İmge Kitabevi.
- Dobson, A. (2007), *Green political thought*, New York: Routledge, 4. Edition.
- Duru, B. (1995), *Çevre bilincinin gelişim sürecinde Türkiye'de gönüllü çevre kuruluşları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ecevit, C. M., Karkıner, N., Büke, A. (2009), Köy sosyolojisinin daraltılmış kapsamından, tarım-gıda-köylülük ilişkilerine yönelik bazı değerlendirmeler, *Mülkiye*, 33(262), 41-61.

- Eren, Z. C., Büke, A. (2016), "Sen aklını mu yedun çocuk?" Neoliberalizm, değersizleşme ve HES karşıtı hareketler: Fındıklı direnişi örneği, Aksu, C., Erensü, S., Evren, E. (der.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*, içinde (ss. 313-337), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erensü, S. (2016), Ölçüyü doğru koymanın hukuku: Avukat yakup okumuşoğlu ile söyleşi, Aksu, C., Erensü, S., Evren, E. (der.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*, içinde (ss. 433-450), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fleury, L.C., Almedia, J. (2013), The construction of the bela monte hydroelectric power plant: Environmental conflict and development dilemma, *Ambiente&Sociedade*, 16(4).
- Foster, J.B. (2001), *Marx'ın ekolojisi*, çev. Ercüment Özkaya, Ankara: Epos Yayınları.
- Güneş, F. (2010), Köylülerin çölleşmeye ilişkin, bilgi, tutum ve davranışları: Konya/Karapınar ile Eskişehir/Keskin örneği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 131-154.
- Hamsici, M. (2011), *Dereler isyanda*, Ankara: NotaBene Yayınları, 2. Basım.
- Hobsbawm, E. (2007), *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 aşırılıklar çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Everest Yayınları, 3. Basım.
- İşıl, Ö., Aslan, A. (2014), Kadınlığın su hâli: HES direnişindeki karadenizli kadın temsilleri üzerine bir deneme, Erensü, S. vd. (der) (2016), *İsyanın ve umudun dip dalgası*, içinde (ss.120-131), İstanbul: Tekin Yayınevi.
- İşlar, M. (2012), Struggles for recognition: privatisation of water use rights of Turkish river, *Local Environment*, 17(3), 317-329.
- Inglehart, Ronald (1981), Post-materialism in an environment of insecurity, *The American Political Science Review*, 75(4), 880-900.
- Kalkınma Atölyesi (2015), *Yaşlanma ve kırsal yaşlılık mevcut durum raporu*, haz. Hayriye Öztürk, Ankara, <http://www.kalkinmaatolyesi.org/v2/wp-content/uploads/2015/03/YASLILIK-VE-KIRSAL-YASLANMA.pdf>, Erişim Tarihi: 5.2.2017.
- Karadeniz, V., Akpınar, E., Başbüyük, A. (2011), Nehir tipi hidroelektrik santraller ve çevresel etkileri (Reşadiye Hidroelektrik Santralleri Örneği), *Doğu Coğrafyası Dergisi*, 16(26), 95-114.
- Kartal, K. (1992), *Ekonomik ve sosyal yönleriyle Türkiye'de kentlileşme*, Ankara: Adım Yayıncılık, 2. Basım.
- Kaya, Alp Yücel (2016), Sermaye-emek kutuplaşmasının yeniden üretimi: Acele kamulaştırma kararlarında HES'ler, Aksu, C., Erensü, S., Evren, E. (der.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*, içinde (ss. 65-92), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, Y. (1954), Yanan ormanlarda elli gün, *Denizler kurudu (Bu diyar baştanbaşa-2)*, (1991), içinde (ss. 5-79), İstanbul: Toros Yayınları.
- Kemal, Y. (1960), Neden geliyorlar, *Bir bulut kayıyor (Bu diyar baştanbaşa-4)*, (1990), içinde (ss. 37-72), İstanbul: Toros Yayınları.

- Keyder, Ç. (1988), Türk tarımında küçük meta üretiminin yerleşmesi (1946-1960), Pamuk, Ş., Toprak, Z. (der.), *Türkiye'de tarımsal yapılar (1923-2000)*, içinde (ss. 163-173), İstanbul: Yurt Yayınları.
- Keyder, Ç., Yenil, Z. (2004), Kalkınmacılık sonrası dönemde Türkiye'de kırsal dönüşüm eğilimleri ve sosyal politikalar, Köse, A.H. vd. (der.), *Küresel düzen: Birikim, devlet ve sınıflar*, içinde (ss. 357-382), Ankara: İletişim Yayınları, 3. Basım.
- Klein, N. (2015), *This changes everything*, Penguin Books.
- Koç, Y. (2014), Türkiye'de kırsal kesimde mülksüzleşme (Osmanlı'dan günümüze), Aysu, A., Kayaoğlu, M. S. (der.), *Köylülüğten sonra tarım- Osmanlı'dan günümüze köylünün ilgası ve şirketleşme*, içinde (ss. 125-194), Ankara: Epos Yayınları.
- Lefebvre, H. (2013), *Kentsel devrim*, çev. Selim Sezer, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2014), *Mekânın üretimi*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Martinez-Alier, J. (2002), *The environmentalism of the poor a study of ecological conflicts and valuation*, Edward Elgar Publishing.
- Martinez-Alier, j. (2014), The environmentalism of the poor, *Geoforum*, 54, 239-241.
- Obi, C. (1999), Globalization and environmental conflict in Africa, *African Journal of Political Science*, 4(1), 40-62.
- Oğuz, S.P. (2016), Trabzon solaklı vadisi: Ogene halklarının HES'lere karşı mücadelesi, Aksu, C., Erensü, S., Evren, E. (der.), *Sudan sebepler Türkiye'de neoliberal su-enerji politikaları ve direnişler*, içinde (ss. 199-222), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özberk, N. (2016), *Doğa iktidar direniş: Ahmetler, Güçlüköy ve Gençler köyleri örneğinde su hakkı mücadelelerinin ekoloji politiğı üzerine bir inceleme*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Özgür, Ö. (1997), *Bitmeyen kavga gökova*, Bodrum: Bodrumlu Gönüllüler Derneğı.
- Özgür, T. (2001), Türkiye tarımında kapitalist dönüşüm tartışmalarına katkı, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3 (3), 41-60.
- Özüğurlu, M. (2013), *Küçük köylülüğe sermaye kapandı*, Ankara: NotaBene Yayınları, 3. Basım.
- Pepper, D. (1984), *The roots of modern environmentalism*, London: Routledge Kegan & Paul.
- Routledge, P. (2003), Voices of the dammed: Discursive resistance amidst erasure in the narmada valley, India, *Political Geography*, 22 (3), 243-270.
- Smith, N. (2010), *Uneven development nature, capital and the production of space*, London: Verso, Third Edition.
- Swyngedouw, E. (2005), Dispossessing H₂O: The contested terrain of water privatization, *Capitalism Nature Socialism*, 16(1), 81-98.
- Şen, C. (2010, 4 Eylül), Köylüler, çevrecilere tepki gösterdi, <http://www.haberler.com/izmir-koyluler-cevrecilere-tepki-gosterdi-2222866-haberi/>, Erişim Tarihi: 27.12.2016.
- Şenyapılı, T. (1978), *Bütünleşmemiş kentli nüfus sorunu*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.

- Turhan, E., Çağatay, H., Keçeci, A. (2015), Hidroelektrik santrallerin (HES) çevresel ve sosyal etkileri: Alakır vadisi örneği, *4. su yapıları sempozyumu*, içinde (ss. 67-76), Antalya: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası.
- Urkidi, I. (2010), A glocal environmental movement against gold mining: Pascua-lama in chile, *Ecological Economics*, 70, 219-227.
- Walter, R., Martin, P. (2016), Trade in "dirty air": Carbon crime and the politics of pollution, White, R., Kluin, M. (ed.), *Environmental crime and its victims: perspectives within green criminology*, Toine Spapens, New York: Routledge.
- Weeber, S. (2016), Nodes of resistance to green grabbing: A political ecology, *Environmental and Social Psychology*, 1(2), 116-129.
- Yavuz, Ş., Şendeniz, Ö. (2013), HES direnişlerinde kadınların deneyimleri: Fındıklı örneği, *Fe Dergi*, 5(1), 43-48.
- Yenal, N. Z. (2001), Türkiye'de tarım ve gıda üretiminin yeniden yapılanması ve uluslararasılaşması, *Toplum ve Bilim*, 88, 32-54.

Prof. Dr. Mihriban Şengül,

Lisans (1992) ve yüksek lisans (1994) öğrenimini İnönü Üniversitesi'nde kamu yönetimi alanında tamamladı. Doktora derecesini ise kentleşme ve çevre bilimleri alanında Ankara Üniversitesi'nden aldı (1998). 1995-2000 yılları arasında Mustafa Kemal Üniversitesi'nde araştırma görevlisi ve öğretim üyesi olarak çalıştı. 2000 yılından bu yana İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Kentleşme ve çevre bilimleri alanında, ÇED, çevrenin ekonomi politikası, kentleşme politikaları ve kent sosyolojisi konularında çalışmalarını sürdürmektedir.

- *She earned her bachelor's (1992) and master's (1994) degrees in public administration at İnönü University. She received her doctorate degree (1998) in urban and environmental sciences from Ankara University. She spent five years (1995-2000) as a faculty member (as research asisstant and asisstant professor) at Mustafa Kemal University. She has been working as a faculty member in Department of Political Sicence and Public Administration at İnönü Univoersity since 2000. She contiues to work her researches in the area of urban and environmental sciences on EIA (Environmental Impact Assessment), political economy of environment, urbanization policies and urban sociology.*

E-mail: mihriban.sengul@gmail.com